Партизанська іскра

Кіноповість

Пломеніє літній день.

Стоять, на пні осипаючись, хліба. Некошені, неторкані, похилили важке колосся, ніби намокли в сонці. Капають і капають зерном...

Голос диктора. Ішло літо сорок першого... Чорним ураганом насувалась із заходу війна.

В руїнах лежать прикордонні застави. Палають села й міста. Зловісними димами заволікається обрій.

Голос. На початку серпня гуркіт фронту докотився до колгоспної Кримки — мальовничого українського села, що привільно розкинулось серед широких чорноморських степів.

Осипаються хліба. Хиляться долу, червоніють пшениці, припалені до рум'яності, місцями полеглі намертво закручені бурями та зливами.

Пшениці, пшениці, пшениці... Суцільним масивом розгортаються в простір, сягаючи попід далекі села, попід садки. Над могутнім розливом хлібів де-не-де маячать сторожові вишки.

Голос Замість тих, що пішли на фронт, на варті степів у ці тривожні дні стали підлітки — учні Кримчанської середньої школи...

Степова вишка. Дозором стоять на ній босий чубатий хлопець з мисливським дробовиком на плечі і смаглява, як мулатка, дівчина. Це

кримчанські старшокласники — Парфентій Гречаний і Поліна Попик. Обоє уважно стежать за небом. Прислухаються.

Десь із-за Бугу встає важка темно-синя туча, хоча хліба ще залиті сонцем. Ледве чутний гуркіт перекочується по обрію.

Поля. Гримить... Ти чуєш, Парфене? Грім чи вже, може... фронт?

Парфен, Грім.

Поля. Як ти гадаєш... оті... прийдуть сюди? Парфен. Ніколи. Нізащо!

Поля. А чому ж всю ніч поза Бугом "панікадила" горять?

Парфен. То над їхніми могилами "панікадила".

В небі чути гул літака. Обоє прислухаються в той бік.

— Парфене, це наш?

— Нічого собі "наш"... Ти ж чуєш, як він гуде: гу-у, гу-у, гу-у.

Гул наростає. Бачимо силует ворожого літака. Знизившись, він обстрілює сторожові вишки над хлібами. Ось він сіконув по вишці, на якій стоять Гречаний і Поля. Летять відщеплені кулями; тріски.

Прошумів, промчався літак, а хлопець і дівчина стоять на вишці в заціпенілості, в своїх перших несподіваних обіймах: в хвилину небезпеки дівчина як припала йому з переляку до грудейг так і застигла, а він, незграбно пригорнувши її, теж так і завмер, мовби прикриваючи її своїм тілом.

Першою схаменулася Поля. Зніяковіло відштовхнулась руками від хлопця.

— Парфене, тебе не поранило?

— Ні, а тебе?

— Нібито ні.

Курним шляхом летить верхи на коні збуджений, розхристаний Семко Пугач — їхній однокласник. Притримав коня, гукає на вишку:

— Ей, ви! Доки ви тут ніжностями займаєтесь, ми там парашутиста піймали!

— Яким чином? — аж кинувся Гречаний.

— Кумарянським хлопцям попався, вони його в свою сільраду повели... Ну та хай. Кому диверсант, а кому трофеї!

При цих словах Пугач дужим вимахом руки розпустив за собою в повітрі великий шмат шовкового парашута. Схарапуджений кінь зірвався з місця, галопом помчав до села. Шовк парашутний розвівається над ним, як крило, то опадає в пилюку шляху.

Поля й Парфен мовчки дивляться вслід вершникові, їм видно, як волочиться в куряві пошматаний його трофей.

— От махновець! — майже захоплено каже Парфен, усміхаючись широкою простодушною усмішкою.

Поля. Він тобі подобається?

Парфен. Ну як же? Змалку разом від першого до десятого — на одній парті. А чому ти запитала, Полю?

Поля. Та так... Глянь, туча яка заходить... Парфен. Недарма парило весь день.

Туча темнішає, росте. Степове птаство, передчуваючи бурю, розбентежено шугає в повітрі. Набігла тінь, зашуміли під вітром далекі польові лісосмуги.

Поля. Кажеш, не прийдуть сюди,.. А чому ж так тривожно? Біженці, заграви ночами, вчора Балту, кажуть, взяли. А від Балти до нас — скільки тут...

Парфен. Ні, не бути їм тут, Полю, не бути! Інакше...

— Що — інакше?

— Інакше, то краще вже смерть.

...Голосять села.

Втікаючи від війни, біжить вулицею жінка, розпатлана, нестямна. Озирнулася з жахом, зойкнула:

— О, що це буде? За що це — на нас? Кінець світу настає!

Услід за цим бачимо, як ідуть через Буг важкі німецькі танки, пофарбовані в колір африканських пустинь. Мадярська кавалерія вступає в місто Первомайськ. Степовими дорогами сунуть на схід румунські королівські війська.

Туча дедалі більше затягує небо. Ось уже зостається незатягнутим один лише світлий косинець'— небесна арка на сході. Решта все потемніло — хліба, й лісосмуги, і далекі села в заплаві Кодими вже голубіють причілками хат якось маревно, неприродно, неначе вночі при місяці.

Все меншою стає голуба небесна арка на сході.

Вечоріє.

Над потемнілим безлюдним степом стоять двоє на вишці, промоклі до нитки, і дощ патьоками стікає їм по щоках. А за ними, там, де щойно голубіла на сході небесна арка, вже розмивається по небу вечорова волокниста хмара, повна води, повна сивих дощів.

Видно, як хтось, натужачись, зриває вивіску з сільського клубу. Погнутий металевий лист з написом "Колгоспний клуб с. Кримки, Первомайського р-ну", зірвавшись, з гуркотом летить на землю. Натомість з'являється інша вивіска в чорній, мовби траурній, рамці:

Жандармський пост с. Кримки Голтинськоі примарії

В приміщенні клубу — розгардіяш. Жандарми, зіставивши зброю в козли, розтягують сцену, ламають декорації до "Наталки Полтавки".

На подвір'ї перед клубом стоять групою начальник жандармського поста — франтуватий лейтенант Анушку, капрал Цикулеску і сільський поліцай Ро-манюка. Цей останній весь час з острахом коситься на величезного породистого пса, що лежить біля лейтенантових ніг.

Анушку (вказуючи на приміщення клубу). Всередині треба розгородити так, щоб вийшов мені кабінет, вам — казарма, а туди он проламаємо двері і прибудуємо камеру для ув'язнених. Як ти вважаєш,—

напівжартома звертається він до Романюки,— велику треба камеру будувати?

Романюка. О, таку треба, щоб усе село в неї впхнути! У нас тут, пане локотененте, сама бандит-ня... (Киває в бік вулиці). Ба, он які стоять! На вивідки вийшли...

Оддалік посеред вулиці застигли сторожким табунцем діти — хлопчики й дівчата шкільного й дошкільного віку.

Романюка (на дітей). А киш мені звідси!

Діти стоять.

— Киш, туди вашу!..

Діти, зірвавшись з місця, кидаються вподовж вулиці навтьоки.

Лейтенант (звертаючись до пса). Ти бачиш, Консул, як нас тут бояться... Але для цілковитої безпеки ми тут збудуємо... форт. Заблокадуємось. (Величним жестом обводячи довкола). Дерева всі оті — вирубати. Територію поста обкопати глибоким ровом, нагорнути високий вал. Так це робилось у часи римлян, наших славетних предків... Отже, споруджую тут цитадель, форт. (До капрала). Капрал Цикулеску, роботи розпочати негайно!

Капрал. Слухаю, домнуле локотененте!

Романюка. А хто ж, звиняйте, копатиме?

Анушку. Пане Романюко, це ви мене питаєте хто копатиме? Після цього ви, Романюко*— бёёёй А хто римлянам нагортав Троянів вал? Чорт

візьми, є у вас в Кримці молоді люди з добрими мускулами чи, може, таких нема? А нема — то самого заставлю!

— Та є,— слуговито витягся Романюка.— Щодо цього не звольте сумліватися!..

В той же день виганяють молодь на роботу. Ось капрал з Романюкою наближаються до подвір'я Гречаних.

Карпо Данилович, Парфенів батько, саме січе під хатою тютюн. Парфен йому допомагає: беручи в батька насічений тютюн, він пересіває його крізь сито. Час від часу чхає від тютюнового пилу.

Загавкало собача. Романюка з жандармом, виринувши із-за повітки, несподівано виростають перед Карпом Даниловичем. Нахмурившись, він підводиться, починає повільно крутити цигарку. Собача шаленіє...

— Чий собак? — грізно запитує капрал. Карпо Данилович блимнув на нього спідлоба:

— А що?

— За собака — штраф!

Карпо Данилович скрутив цигарку, готується прикурювати. Романюка, взявши сито з тютюном, мовчки підносить його капралові. Капрал, понюхавши, чхає, закашлюється.

Капрал. Чий тютюн?

Карпо Данилович. А що?

Капрал. На тютюн — податок! Монополія його величності короля і матері королеви!

Карпо Данилович мовчки креснув вогню, прикурює.

— Зажигалка чий?

— А що? Чи, може, й на зажигалку податок?

— Вгадав,— втручається Романюка.— І на зажигалку теж!

Карпо Данилович неквапом крутить величезну дулю.

— А на це?

Поліцай замахнувся на нього нагайкою, але вдарити не встиг: мов із землі виріс між ним і батьком Парфен. В самій майці, м'язистий, широкогрудий, він блиснув на поліцая сміливим, повним презирства поглядом.

— На старого руку здіймаєш? Якщо так уже не терпиться вдарити — мене вдар!

— Тебе ми ще встигнемо,— миркнув Романюка, опускаючи нагайку.— Ти нам зараз небитий для крепкої роботи потрібен... (Різко змінивши тон). Ану, живо! Бери лопату! За нами ать-два!

Мати, Лукія Кіндратівна, вибігла з сіней стривожена, бентежна:

— Чи знов на окопи?

— Щ окопи, на окопи,— гуде Романюка.

— Які ж тепер окопи, коли фронту вже не видно й не чути?

— Фронту не видно, а окопи... велено рити.

З лопатою на плечі, конвойований капралом і Романюкою, Парфен неквапом виходить з двору.

Спини, спини, спини... Голі, загорілі, в напружених роботою м'язах. Пороздягавшись до пояса, обливаючись потом, працюють на земляних роботах молоді невільники. Копають глибокий рів, нагортають вал, що має відділити від села територію жандармського поста.

На передньому плані бачимо Гречаного та його найближчих друзів і ровесників — Дмитра Попика, Олександра Кучера, Андрія Бурятинського, Івана Бєлічкова, Михайла Кравця, Семка Пугача... Все глибшає рів. Ось уже хлопці по пояс стоять у землі.

Дах клубу. Розкарячившись, стоїть над усім селом жандарм, прилаштовує радіоантену. Внизу крізь відчинене вікно видно, як в середині приміщення, там, де має бути кабінет начальника поста, встановлюють приймач. Звідти прориваються спершу окремі слова, тріскуче хрипіння, а потім вже чути й передачу.

Гречаний з друзями, уповільнивши роботу, прислухаються до радіопередачі.

"Ми, генерал Іон Антонеску, верховний головнокомандувач армії, ухвалюєм:

1. Територія, окупована між Дністром і Південним Бугом, входить в підпорядкування румунської адміністрації і віднині й навіки буде називатися — Трансністрія.

2. Губернатором Трансністрії призначаємо пана Георгія Алексяну.

3. Чиновники, призначені на роботу в Трансні-

стрію, одержуватимуть подвійну платню — в леях і марках.

4. Призначаємо резиденцію управління Трансністрії в місті Тирасполі.

Видано в головній ставці, сьогодні..."

Далі чути — хрип... хрип... хрип...

Парфен, з люттю загнавши лопату в землю, обертається до хлопців:

— Хлопці, що ж це робиться, га? Була Україна, радянська земля, а тепер буде якась Трансністрія?

Хлопці мовчать, застигши в суворих задумливих позах.

На ґанку клубу з'являються локотедент Анушку і поліцай Романюка з чиїмось портретом у руці. Несе він його урочисто, мов ікону.

Романюка (загледївщи, що хлопці стоять). Чого поставали? Кланяйтесь! Не бачите, короля несу.

Хлопці, обернувшись до короля спинами, ревно беруться за роботу.

Анушку [вказуючи натаєм на цвях над дверима). Тут!

Романюка, зіп'явшись навшпиньки, береться прилаштовувати над входом портрет короля Михая. Як не повісить, а він усе висить криво.

Анушку (сердячись). Ідіот!

З дверей клубу в цей час з тріском вилітають декорації — поламаний, потрощений полтавський краєвид. Жандармські чоботи вигортають через поріг книжки клубної бібліотеки, ударами відкидають їх далі на подвір'я, аж до рову. Видно, як юнацькі руки, кинувши лопати, жадібно потяглися до книжок.

Анушку (помітивши це). Назад!

Романюка. Ба! Які грамотні! Ин-ти-ли-ген-ція!

Анупвку. Запам'ятайте собі, пане Романюко, раз і назавжди: віднині з місцевої молоді готуєте для великої Романії лише добрих селян, скотарів, землекопів... Інтелігенції нам вашої не треба — своя осточортіла.

Взявши собаку за ошийник, Анушку гордовито йде до приміщення. Наслідуючи його, Романюка, так само бундючно йде оглядати прокопаний рів.

— Мілко, мілко,— строжить він на хлопців.— Беріть ще на один штих!

— Беремо! — гудуть хлопці, налягаючи на лопати.

— І ширше! Щоб ніяка собака не перескочила. — Пане поліцаю! Та вже й ви його не перескочите!

— Киньте мені ці смішки,— буряковіє Романюка.— На кутні ви ще в мене засмієтесь!

Знов захрипіло радіо. Урочисто передається наказ: "...Всі жителі цієї території відповідають своїм власним життям і життям своїх родин за будь-яку шкоду, заподіяну румунським або союзним військам.

За саботаж, за будь-яке пошкодження військового майна і матеріалів, за поруйнування залізничного полотна, за перерізування телеграфних і телефонних проводів винні каратимуться розстрілом на місці".

Романюка (до хлопців). Чули? Тож-бо шануйтесь!

Підкрутивши вуса, випнувши груди, Романюка поважно покрокував до клубу.

Радіо. "Будьте розсудливі! Не чиніть недружелюбних актів по відношенню до армії та чиновників, які будуть вами управляти. Видавайте тих, хто має терористичні або саботажницькі наміри, так само й тих, хто — всупереч нашим наказам — все ще приховує зброю..."

Пугач. Тоді видайте мене, хлопці!

Гречаний. Що ти верзеш? Недоречні тут твої жарти, Семку.

Пугач, А я не жартую. Мене кожен може зараз видати, бо я... я той, хто приховує зброю!

Хлопці мимоволі озирнулись.

Гречаний. Теж мені герой... Думаєш, ти один такий?

Кравець. Коли вже на те пішло, то я, признатися, теж маю деякі недружелюбні наміри.

Бурятинський. А я, по-вашому, з паном Анто-неску на мирову пішов? Будьте певні, Бурятинський теж за душею дещо має...

Дмитро Попик, Зброї тепер на полях ого-го; кому не лінь — поназбирував.

Б є л і ч к о в. Та чи скористатися нею доведеться?

Гречаний. Запаси, бачу, у вас є... (Покосившись у бік клубу). А ось тільки чи місце нам тут про такі речі говорити?

Кучер. То, може, зберемось деінде?

В цей час зашелестіла поблизу кукурудза і, вишмигнувши з неї, біля рову з'явилось жваве дівча з вузликом у руці.

Кравець (штовхнувши Гречаного). Парфене, сестра он! Полудень принесла.

Дівча (кинувши Парфенові вузлик з харчами). Там і записка.

П арф єн (до сестри). Добре... Ну, все. Мотай додому!

Дівча знов пошелестіло в кукурудзу. Доки хлопці пригощаються пирогами, Парфен читає записку.

Бурятинський (наминаючи пирога, звертається до портрета короля). Криво ж вони тебе повісили, шановний громадянине король. Недоладно. Краще б униз головою.

Гречаний, дочитавши записку, рве її на дрібненькі шматочки.

Пугач. Від кого то?

Гречаний. Володимир Степанович вістку подає. Кравець. Де він?

Гречаний. То тут, то там: по людях... на напівлегальному, можна сказати, становищі.

Дмитро Попик. А сім'я?

Бурятинський. Сім'я його встигла виїхати.

Гречаний. Відрізали їх, вернутися довелось... Зараз в Катеринці в знайомих переховуються.

Пугач. Що ж Володимир Степанович пише тобі?

Гречаний. Та... зустрітися треба.

Бєлічков. Чи не нову школу хоче відкрити?

Гречаний. Може, й відкриє. Адже перше вересня наближається...

І по-робочому, сплюнувши в долоні, Парфен з розмаху заганяє лопату в землю, з люттю відвалюючи глибу за глибою, перекопуючи ровом знайому, сотнями ніг втрамбовану стежку, що вела раніше від вулиці до дверей колгоспного клубу.

Розбурханий чужомовний лемент заповнює вулицю, насувається до центру села. Розвихреною ордою рухаються через Кримку румунські королівські війська.

Тріщать садки. Кружляє пір'я по дворах. Летять у плетені каруци оберемки награбованого збіжжя. В повітрі — свист батогів, лайка...

Нахмурені, зосереджені хлопці, припинивши роботу, спідлоба стежать за просуванням військ. Оддалік за спинами хлопців видно, як

повільно падають зрубані дерева сільського парку. Догоряють перед клубом звалені купою книжки й декорації.

Ідуть і йдуть війська. Артилерію тягнуть волами, погоничі босі або в постолах, пошитих з автомобільних скатів, декотрі сидять з батогами на волах верхи.

При цій картині Бурятинський не може стримати усмішки.

— Ей, пан,— звертається він до королівського вояки, що осідлав худого круторогого вола.— Куди їдеш, пан?

— Ла Москва! — відповідає чужинець, не зрозумівши насмішки.

— А чи не далеко це буде для пана?

— Ла Москва, ла Москва,— віддаляючись, тонуть в загальному гомоні слова їздового.

Вслід за регулярними військами з галасом повалили ватаги страхітливо патлатих, задичавлених румунських циган.

Романюка {висунувшись із вікна клубу, горлато звертається до хлопців). Бачите, й пани цигани пожалували до нас! Це їх сюди спеціально аж із Романії перекидають. Щоб колгоспи помагали нам розтягувати! Першими посадниками на нових землях будуть.

— Таких патлатих ми ще й не бачили,— перемовляються між собою хлопці.— Мародери з них, видно, першокласні...

Анушку (з'являючись з Консулом на ганку). Ось вони йдуть, наші конквістадори, перші носії великої ідеї румунізму...

Риплять циганські каруци, бредуть ватаги, сп'янілі від грабунків, зажерливі, крикливі. Бачимо, як край шляху два роз'ярілі цигани, зчепившись, мало не зубами видирають один в одного з рук живе порося.

Гречаний (в задумі). Яка ідея — такі й носії:

Смеркає. Хлопці повертаються з роботи додому. Перед тим як розійтись, зупинились на перехресті. Помітно, як у кожного на грудях з-під сорочки випинаються книжки.

Гречаний (до Кучера). В тебе що? Кучер {вдаривши себе кулаком в груди). Шіллер! Гречаний {переводить погляд на Бєлічкова) ?.. Бєліч&ов (повторюючи Кучерів жест). Франз£о! Гречаний (переводить погляд на Мишу Кравця) ?.. Кравець. Герцен.

Бурятинський. А мені попалась брошура про ДОГЛЯД за тваринами. Ну я ж не винуватий: що попалось, те й рятував.

Степ. Шумлять і шумлять під вітром польові лісосмуги, що розділяли раніше землі сусідніх колгоспів. Далеко від села, понад однією з таких посадок, колючою, загущавленою, повагом ідуть Володимир Степанович Моргуненко і троє любимих його учнів: Гїарфен Гречаний, Дмитро Попик і Андрійко Бурятинський. Моргуненко — з сучкуватою палицею в руці, на плечах у нього старий брезентовий дощовик. Всі ще помітно схвильовані зустріччю.

Бурятинський. Володимире Степановичу, де ж ви тепер?

Моргуненко (посміхнувшись). А я тепер так: і ніде і всюди. Шкільному вчителеві, знаєте, добре: куди не піде — по всій окрузі в нього учні та учениці, всюди йому притулок дадуть... А ви ж там як? (Дивиться на Гречаного).

Гречаний. Та як... Все пішло шкереберть... Вирішили — підемо гуртом до вас, порадимось.

Моргуненко. А от гуртом ходити тепер якраз і не теє... Наказу хіба не чули?

Дмитро Попик. "Більше трьох не збирайсь..." Але ми з дому якраз утрьох і вирушили.

Моргуненко. Виходить, це я вже четвертий? (Не без лукавства). Ну то хай: весь гріх на мені.

Гречаний. Як нам далі бути, скажіть, Володимире Степановичу. Вчили ви нас тоді, коли було легко, учіть і тепер, коли важко.

Шумить під вітром лісосмуга, де-не-де вже прижов-куючи по-осінньому.

Моргуненко (замислившись). Порадити... навчити... А як вам самим серце підказує?

Гречаний. Серце підказує... діяти!

Дмитро Попик. Боротись!

Бурятинський. Або — або!

Моргуненко. Я радий, що ви самі це збагнули. Боротись — в цьому тепер весь смисл нашого життя.

Крок за кроком вони вийшли на край лісосмуги. Звідси несподівано розгорнувся перед ними широкий краєвид на долину річки Кодими. Видно Катеринку, Кримку, Кумари й інші прикодимські села, що

потяглись аж до обрію. Далекими шляхами рухаються через степ чорні фургони румунських обозів.

Всі зудинилнсь, в задумі окидаючи зором рідний степ.

Гречаний (з гіркотою). Трансністрія...

Попик. Володимире Степановичу, як ви гадаєте: на скільки це? На місяць... на два?..

Моргуненко. Може, й надовго. В усякому разі, до боротьби треба готуватися до тривалої.

Бурятинський. Головне — почати. А з чого почати? Може, клуб, оте гніздовище їхнє, спалити?

Моргуненко. Спалити — це від вас не втече. Спершу треба організацію створити міцну, боєздатну. (До Гречаного). Підберіть найвірніших, створіть із них для початку щось на зразок комітету — бойове ядро.

Попик. Нам би хотілося, щоб з розмахом, щоб усіх одразу підняти.

Моргуненко {нагнувшись, підняв із землі заір-жавлену обойму, набиту патронами). Починати треба з малого, з отакого. [Подає обойму Гречаному). Бо навіть велике полум'я виникає, як відомо, з маленької іскри.

Хлопці зацікавлено розглядають обойму.

Гречаний. Наші. Невистріляні...

Бурятинський. Котрийсь бідолаха не встиг, видно, вистріляти.

Парфен рукавом стирає із патронів іржу. Вчитель деякий час стежить за його вправними, неквапливими рухами.

Моргуненко [мовби сам до себе). Чи думав я коли-небудь, що вкладатиму в юні оці руки... патрони замість книг.

Високі вихори ідуть над степом. Услід обозам потяглась на шляхах курява.

Попик. Ми вже зброю збираємо, Володимире Степановичу. У нас там всі аж горять до діла.

Моргуненко. Це добре, але пам'ятайте, друзі, що справу матимемо з ворогом досвідченим, з тим, що тюрмами та концтаборами всю Європу вкрив, що давно набив собі руки на масовім винищенні борців народних... І ось ви, майже діти, вступаєте на шлях смертельної боротьби з таким ворогом. Це буде не легко, і тут треба мати витримку, щоб не віддати життя задарма. Як жаль, що в школі ми не вчили вас таких речей, як підпілля, конспірація, явки, методи нелегальної роботи...

Попик. Дещо ми знаємо про це, Володимире Степановичу, з ваших же уроків історії. Знаєм, як бились перші комсомольці в загонах ЧОНу, як героїчно тримались вони в застінках білих контррозвідок під час громадянської війни.

Володимир Степанович (усміхнувся, внутрішньо зігрітий якимось теплим спогадом). "Райком закрито — всі пішли на фронт"... Сильно, еге ж?

Гречаний. Сильно.

Моргуненко. Отак ми починали...

Бурятинський. "Райком закрито...", Ех, ну як тут не позаздрити!

Моргуненко. Відваги, хоробрості, я вірю, вам теж не забракне, а ось обачності, витримки, розсудливості... В трудну хвилину згадуйте, друзі, Ілліча в Разліві, як умів він зважувати перед небезпеками кожен свій крок... Таки жаль, що в школі ми ширше вас до таких речей не привчали.

Гречаний. Тепер уже не жалійте, Володимире Степановичу. Хай не вчили ви нас техніці боротьби, явкам та конспіраціям, зате вчили, як рідну землю треба любити.

Моргуненко. Це правда, Парфене. Це — важливіше. Це, зрештою, найважливіше.

Попик (з почуттям). Он вони, наші рідні колгоспні поля... Ферми, садки... Усе тепер розруйнувати хочуть дощенту.

Бурятинський. Циганви своєї нагнали, якісь розкуркулені круками назлітались, щоб тягти-розтяга-ти колгоспне добро.

Попик. Накидаються, тягнуть, ламають... Душа болить дивитись, Володимире Степановичу.

Моргуненко. Реманент та будівлі можуть розтягти, а те, що в душі... (Пильно дивиться на Гречаного).

Гречаний. А те, що в душі,— ніколи.

Розступаються хмари, сходить місяць.

Тремтлива місячна доріжка лягає через зарослу лататтям та осокою Кодиму. Тінявим берегом, поспішаючи, іде юнак. Легкою ходою, в доброму настрої Парфен повертається після зустрічі з Моргуненком додому. В березі біля криниці Поля бере воду. Непомітно підкравшись до неї із-за спини, Парфен жартома затуляє дівчині очі.

— Ой; хто це? — тихо скрикує дівчина. Парфен мовчить.

— Парфене, це ти?

Парфен, відпустивши її, сміється:

— А як ти вгадала?

— Вгадала... Звідки це ти?

— Та в степу... схід місяця зустрічав.

— Сам? — усміхнулась дівчина і вже хоче брати відра на коромисло.

— Давай я тобі поможу,— вихоплює в неї Парфен відро із рук.

— Бери ти одно і я одно.

Взявши по відру, вони повільно рушають стежкою вгору поміж високою* кукурудзою, поміж вишнями. Зайшли в садок.

— Хотіла я тебе про одну річ запитати, Парфене,— поставивши відро, зупиняється під деревом Поля.— Ось ти був у нас в школі секретарем комсомольської організації, мали ми всі свій шкільний комітет. А як же тепер? Невже допустити, щоб так все і Завмерло, щоб всьому — кінець?

— Цього не допустимо.

— А як? Ми з Марусею Коляндрою самі вже думали що-небудь почати... У нас, признаюсь тобі, прапор є.

— Прапор? Звідки? Як?

— А так... Напливом:

Ніч відступу. Трасуючі кулі ворожих автоматів уже пронизують Кримку.

Двері колгоспної контори відчинені навстіж, в порожньому приміщенні гуляють протяги, вітер ганяє по підлозі якісь папери. Несподівано вибігши з контори, з'являються на ґанку в відблисках близької пожежі двоє дівчат, кримчанських старшокласниць: Поля Попик і її подруга, росла, повновида Маруся Коляндра.

У Марусі в руках — радіоприймач, в Полі — червоне полотнище колгоспного прапора, наспіх відпореного від древка. Збентежено озирнувшись довкола, дівчата кинулись в гущавінь садків та городів.

Парф єн. Полю, ну так це ж просто здорово! Де він?

Поля. Постій, я зараз тобі його покажу.

Метнувшись попід деревами в глибінь садка, Поля незабаром повертається знову, розгортаючи при місяці на руках червоне з золотими китицями полотнище прапора.

Парфен дивиться на нього схвильований.

— Скільки разів бачив, сам на демонстраціях носив, а зараз... ти віриш, Полю... Ніби дивлюсь оце вперше.

Поля. Був і раніше рідний, а тепер, у неволі, він стає нам в тисячу разів рідніший.

Парфен. Полю... Якщо я тебе покличу з ним кудись прийти... скажи — прийдеш?

Поля. Клич. Прийду!

Неділя. На листі ще тремтить, виблискує ранкова роса. Всюди попід хатами повно квітів. Особливо ваблять око своєю красою стрункі та високі рожі-мальви. Наскрізь просяяні сонцем, обліплені від низу й до верхів'я то рожевим, то густо-червоним цвітом, вони цілими заростями яскравіють біля кожної хати і, порозроставшись, збігають звідти, мов святково вбрані дівчата, аж за двір, аж на вулицю.

Святково вбрані дівчата Поля й Маруся спускаються городами в берег, відв'язують човна. Кладуть у човна якийсь пакунок. Обидві вони чимось схвильовані, поспішають.

— Давай весло!

— Відпихайсь!

Стрибають обидві в човен, ось-ось мають відчалити од берега. Несподівано з горба до них спускається — вже напідпитку — поліцай Романюка.

— Ей, куди це ви розігнались, дівчата? Поля завмерла на місці.

Маруся. Не закудикуйте нас, дядьку. Поля тим часом намагається швидше відіпхнутись од берега на глибоке.

— Ні-ні, стривайте,— вхопившись за човна, затримує їх Романюка.— Це ви сьогодні не перші туди поспішаєте. Що у вас там затівається? Признавайтесь. Маруся. А що?

Романюка. Ну-ну, мене не проведеш, я все бачу. Якісь лоботряси перед вами уже шмигнули на той бік... Є в мене, дівчата, крепка підозра.

Маруся. Яка підозра, дядьку?

Романюка. По-перше, не кажи на мене дядьку, бо я з тобою, дівчино, свиней у колгоспі не пас.

Маруся. А як же на вас казати? Ну хай буде "пане Романюко".

Романюка. І Романюка на мене не кажи, бо тепер я вже не Романюка.

Маруся. О! А хто ж ви?

Романюка. Тепер я... Романеску. Так мене їхній писар учора і в книгу собі записав...

Поля. Ну то, пане Романеску, пускайте ж нас!

Романюка. Стривайте. Я теж з вами.

Маруся. Отакої! Вам-то чого?

Романюка. Кажу ж вам, що є в мене крепка підозра... Що то у вас у вузлику наготовано?

Поля. У вас уже й на вузлик підозра?

Романюка. А таки є. Підозріваю, що у вас там сьогодні з хлопцями, кгм... добрий випивон затівається.

Поля. Що ви! Ми зовсім не п'ємо!

Романюка. Розказуйте мені... В мене нюх такий, що за верству яромат самогону чую. Ну, відпихайтесь.

Дівчата, змовницьки переглянувшись, поступилися Романюці місцем, Поля, стоячи в човні, енергійно веслує на той бік. Романюка, похнюпившись, сидить, куняє. Відпливши на середину річки, дівчата мовби ненароком починають дружно розгойдувати човна.

Романюка. Дівчата, ось не гойдайте-бо човна.

Поля (сміючись до подруги очима). Ми не гойдаємо.

Романюка. А чого ж він гойдається?

Поля. То ви його самі гойдаєте.

Романюка. Як це я можу сам?

Маруся. А так, що ви п'яний, а ми — тверезі.

Романюка. Це я ще не п'яний, дівчата... Знаєте, яка моя норма? Кіло триста первака!

В цей момент дівчата так гойднули човна, що він, черпнувши води, перекинувся. Поліцай, відпирхую-чись, борсається на глибокому, Поля тим часом пливе з Марусею до протилежного берега, високо тримаючи й?.

піднятій руці дорогоцінний пакунок...

Галявина в гаю на колимському острові. Грає патефон. Хлопці, порозлягавшись на траві довкола нього, стиха наспівують.Крім Гречаного, тут Дмитро Попйк, Ісаченко, Герасименко, Пугач, Бєлічков, Кучер, Кравець і найменший з усіх — жвавий, меткий Бурятии-ський.

Гречаний {підводячись). Ану, Андрійку, ти, як найменший, змотайся до берега — виглянь:

Бурятинський {підстрибнувши, весело козиряє). Єсть, товаришу нач! {Зникає за вербами у верболозовій гущавині).

Кравець {потягуючись). З ким би поборотися, хлопці? Хто з вас відповідну силу в собі чує?

Пугач. Давай.

Кравець. Та яж тебе одразу покладу.

П у г а ч. А ти спершу попробуй...

Ісаченко {до Кравця). Хоч ти в нас і атлет, Михаиле, а Пугача ти єй-же-єй, не покладеш.

Гречаний. Семко наш на одному самолюбстві втримається.

Під'юджувані хлопцями, Кравець і Пугач починають борюкатися.

В розпалі їхньої боротьби з гущавини з'являється з виглядом переможця Бурятинський з розпущеним прапором у руці. Слідом за Бурятинським виринають дівчата, обидві мокрі, веселі.

Бурятинський. Хлопці! Прапор є! {Передає прапор Гречаному). А холуя Романюку дівчата в Ко-димі втопили!

Поля. На жаль, не втопили.

Маруся. Ненароком з човна вихлюпнули.

Герасименко. А як це той бандюга в човні у вас опинився?

Поля. Сюди хотів переїхати... "Підозріваю,— каже,— що у вас там сьогодні випивон затівається".

Гречаний. Випивон... Це зовсім непогано, що вони нас гуляками вв'ажають.

К р а в е ц ь. От шкура! На дурницю нализатися хотів.

Маруся. Ну ми ж його напоїли: аж бульби носом пускав.

Бурятинський (в захваті). Дівчата, та це ж геніально! Та за це вас розцілувати треба!

Знявшись навшпиньки, хоче поцілувати Марусю в щоку. Вона, сміючись, відпихає його.

Маруся. Це ти, Андрійку, вже залицяєшся до мене?

Бурятинський. А що! Залицяюсь!

Маруся [насмішкувато дивиться на нього зверху вниз). А чи не малий ще ти для цього виріс, хлопче?

Бурятинський. Що ти маєш на увазі? Моє ластовиння чи мої сто сорок сантиметрів росту?

Маруся. І те, й інше.

Бурятинський, Даремно. Ти не дивись, що я оце такий... Знаєпї прислів'я: "Солом'яний парубок золоту дівку бере!"

Гречаний. Ну годі вам уже. Треба пости виставити. Хоча місце таке, що навряд хто сюди забереться, але все ж... Бурятинський!

Бурятинський. Я!

Гречаний. Будеш наглядати он відтіль, з боку Катеринки.

Бурятинський [з готовністю). Можете покластись, як на кам'яну гору.

Гречаний [оглядаючи товаришів). Пугач! Пугач [неохоче). Ну я Пугач... Гречаний. Ти станеш он звідти, від річки... Пугач. Чому саме я?

Гречаний. Дивне запитання... А чому не ти? Пугач [подумавши). Гаразд. Пробач. їду.

Біля жандармського поста сушиться розвішаний на кущах Романючин мундир. Романюка без штанів сидить у затінку з капралом за бесідою. Між ними на газеті пляшка самогону, помідори, огірки.

Романюка. Частіше б ваш локотенент у Голту відлучався... Можна було б щоразу гарненько отак посидіти та й погомоніти.

Капрал. В Голті там у нього нібито панінка є.

Романюка. А скажіть мені, домно капрал...

Капрал [образившись). Скільки тобі тлумачити, не кажи на мене "домно"! "Домна" — по-нашому це жінка, пані, мадам... А я поки що в штанях, як бачиш, і тому зови мене не "домно капрал", а "домнуле капрал"!

Романюка. Слухаю, дом... дом... е-е... пане капрале.

Капрал {роздільно). Дом-ну-ле капрал. Розумієш? Перебреши мені ще раз — так оту пику й розквашу. (Добувши годинник на ланцюжку, довго дивиться на нього). Тек-с. Пора мені вже й патрулів піднімати. (До Романюки). Ану. йди в казарму, буди їх.

Романюка. Пане капрале, увільніть мене від цього.

Капрал. Чому?

Романюка. По-перше, я без штанів — вони мене не послухають, а по-друге — без чину я, ще який спросоння і в морду ногою заїде...

Капрал. Не заїде!

Романюка. Заїде... Та й нащо вам їх будити, пане капрале? Хай сплять, хай на ніч сил набираються— головне їм уночі не дрімати, а вдень... вдень я за свою громаду спокійний.

Капрал. Гм... Спокійний?

Романюка. Ну, звісно, не за всіх, не завжди, а так, як сьогодні,— ось неділя, свято, п'яних чимало передбачається... П'яний чоловік для нас з вами не страшний.

Капрал. А п'яних, ти гадаєш, буде чимало?

Романюка. О, до трясці! У старости п'ють. У фольксдойча п'ють? П'ють... отам і за річкою на острові, знаю, молокососи приобщаються. Ну й хай собі приобщаються. П'яному зате ніяка крамола в голову не полізе...

В цей час на острові юні патріоти приймають присягу. Посеред галявини пломеніє червоний прапор. Ось першим підходить до нього

Парфен Гречаний, стає на коліно, схвильовано цілує край багряного полотнища.

— Тут, перед лицем червоного революційного прапора, під яким наші батьки звершили першу в світі соціалістичну революцію, я, Парфентій Гречаний, урочисто клянусь: всі свої сили, а якщо треба, й життя віддам боротьбі за визволення рідної землі, за честь і незалежність своєї Радянської Вітчизни!

Осяяні сонцем суворі й натхненні, підходять до прапора один за одним, стають на коліна, цілують:

— Я, Поліна Попик, урочисто клянусь...

— Я, Дмитро Попик, урочисто клянусь...

— Я, Олександр Кучер, урочисто клянусь...

— Я, Іван Герасименко, урочисто клянусь...

— Я, Іван Бєлічков, урочисто клянусь...

— Я, Юрій Ісаченко, урочисто клянусь....

— Я, Марія Коляндра, урочисто клянусь...

— Я, Михайло Кравець, урочисто клянусь... Перед очима проходять краєвиди рідної землі.

Стоять в окопах змучені, зарослі воїни — може, навіть батьки оцих підлітків — і в напрузі мовби прислухаються до їхніх далеких голосів. Ледве чутним відгомоном долинають до окопів слова юнацької клятви...

І знову бачимо Гречаного: радісний, збуджений, він стоїть з товаришами уже на відкритому узвишші острівка, ставши мовби дорослішим одразу.

— ...Тепер, коли створено комітет і прийнято присягу,— говорить він, звертаючись до товаришів,— коли всі ми зв'язані між собою на життя і на смерть, дозвольте передати людині, через яку дійшов до нас голос Одеського підпільного обкому партії, що ми, юні патріоти, не дамо пощади окупантам! Не один із них найде собі могилу отут, в степах Чорномор'я!

Поля дивиться на Парфена закоханими очима.

— Передай, Парфене,— войовниче, захоплено вигукує Бурятинський, — дарма, що малі, а битимем, аж цурки з них летітимуть!

— І ще одне, товариші,— продовжує Гречаний.— Треба дати назву нашій організації...

— Справді, як же без назви? — розвела руками Маруся.— Але яку?

— Таку треба, щоб як вогонь! — червоніючи, вигукнув Кучер.

— Іменно, як вогонь! — схвально загомоніли товариші.— Щоб серцям гарячим відповідала.

— Декабристи в сибірському засланні,— заговорив знову Гречаний,— мріяли про іскру, з якої спалахне полум'я. Великий Ленін назвав першу більшовицьку газету "Іскрою".

Поля [повільно, слово за словом пригадує рядки вірша):

Наш скорбный труд не пропадет: Из искры возгорится пламя...

Парфен (піднесено). Друзі! Хай носить наша організація ім'я... "Партизанська іскра". Хай з малої нашої іскри розгориться велике полум'я священної

партизанської боротьби!

В цей час чути, як наростає хор численних молодих голосів. Чуємо величаву, могутню пісню "Партизанської іскри".

Пізно увечері, замаскувавшись у повітці Гречаних, при тьмяному світлі закопченого ліхтаря хлопці очищають від намулу, змащують і складають недавно добутий з річки станковий кулемет. їх троє: Парфен, Іван Бєлічков і Михайло Крарець. Розмовляють напівпошепки.

Парфен (розглядаючи корпус кулемета). От штука так штука! Це ж хтось із нього фашистів косив. (До Кравця). І як тобі вдалося, Михайле, намацати його там, на самому дні Кодими?

Бєлічков. Я вже думав, що водолаз наш там і зник під водою. Жду, жду, а його нема, все десь по дну ходить... Ведмежі легені...

Кравець. Наше діло солдатське: сказано добути зброю хоч з-під землі, а ми вирішили заодно й під водою пошукати. Тільки вода вже — ух! — крижана!

Гречаний. І як він міг там опинитися на дні!.. Правда, під час відступу там таке робилося на мосту...

Кравець. Замулило його було здорово Ми ось з Іваном Івановичем (киває на Бєлічкова) ніби й при здоров'ї обидва, але попохекали, поки витягли.

Бєлічков (заглядаючи в ртвір ствола). Подумати тільки: отака маленька дірочка, а скільки у ній таїться смертей.

Кравець (до Бєлічкова). Годі тобі мудрувати над дірочкою... Клоччя подай!

Бєлічков (подавши клоччя). А ти посунься! Розлігся тут, як пан латифундор *

* Поміщик (рум.).

Кравець. Ну, ти не дуже... А то вхопиш у мене за латифундора!

Парфен. Тихіше ви, півні, бо ще почують нас... Батько іноді вночі до корови встає.

Бєлічков. Батько — то не страшно... і

Парфен. Все ж я не хотів би його в наші діла плутати: старий, здоров'я неважне...

Доки Парфен це говорить, в двох кроках від нього за комишевою перегородкою, притаївшись у темряві, стоїть^ прислухається до їхньої розмови батько — Карпо Данилович Гречаний. Крізь щілину в очереті старому добре видно і хлопців, і кулемет.

Парфен. Ні, коли що, на випадок нещастя якого-небудь, хай уже ми самі будем за все в одвіті.

Кравець. Це вірно. Старих нам сюди нічого плутати.

Бєлічков (силкуючись біля кулемета). Страчка не заходить...

Парфен. Дай сюди. (Пробує втягти кулеметну стрічку, але в нього теж нічого не виходить). От чорт!

Вийшовши із-за перегородки, перед хлопцями несподівано з'являється Карпо Данилович.

Парфен (майже злякано). Тату!

Карно Данилович (присівши біля сина). Ану дай лишень я гляну, що воно там не пускає...

Деякий час мовчки налаштовує кулемет. Хлопці в напрузі стежать за ним. Нарешті стрічка зайшла. Карпо Данилович, посміхнувшись у вуса, зі зверхністю і затаєною любов'ю глянув на сина.

— Ну, бачив? Ти не забувай, що старий твій колись Перекоп штурмував... А ви ще тут від нього ховатися задумали. Пуцьвірінки!

Осінь.

Пливе Кодимою опале листя. Вітер гне понад шляхом напівроздягнуті дерева... Із-за Бугу в Кримку прибула по чергову данину німецька граб-команда. Величезні грузовики стоять: біля відчинених навстіж колгоспних комор, біля ферми... На одну з машин летять лантухи з зерном, на другу — картопля, кури в клітках, на третю, що коло ферми, вантажать свиней. Роботою цією зайняті рядові — німці й румуни, між ними метушиться й поліцай Романюка, впрілий, захеканий.

Капрал Цикулеску стоїть осторонь, мовчки смокче цигарку, спідлоба стежить, як іде вантаження. До нього підходить німецький офіцер.

— Чому гуляйт, чому не работайт? Капрал показує йому на свої нашивки.

— Гер офіцер, ми єсть капрал, ми не зобов'язані работайт...

Офіцер, розмахнувшись, б'є румуна в зуби.

— Донерветер, я в^с всіх навчу работайт!

Поліцай Романюка, загледівши, як німець лупцює румуна, накидається на роботу з подвоєною запопадливістю. Ось він, піймавши за вуха величезного кнура, силкуючись, цупить його до машини...

Нарешті — все готово. Німці-конвоїри закривають борти, плигають у кузови, машини одна за одною рушають із села... Румуни чортихаються вслід. Один із них, підібравши з землі свіжу пір'їну з півнячого хвоста, глумливо стромляє її собі за вухо. Це, мовляв, все, що нам зосталось.

Капрал Цикулеску стоїть, відпльовуючись кров'ю. Романюка, наблизившись до нього, пробує втішати:

— Ну ж він тебе й довбонув...

Капрал у відповідь б'є Романюку в морду.

Лісосмуга над шляхом.

Шумить вітер, облітає осіннє листя з дерев... У рову, замаскований листям, ледь видніється станковий кулемет; троє — Гречаний, Пугач і Дмитро Попик,— залігши біля нього, в мовчазній напрузі пильнують шлях.

Спадає раннє осіннє надвечір'я.

Кабінет лейтенанта Анушку. За столом сидить на стільці Консул. За ним на стіні великий чорний хрест з розп'яттям.

Постукавши, заходять капрал з Романюкою. Обидва якийсь час здивовано топчуться перед Консулом. Потім з бокових дверей з'являється франтувато причепурений Анушку.

Анушку (до капрала). Поїхали?

Капрал. Поїхали, чорти б на них верхи їздили.

Анушку. Ну, ти мені обережніше про союзників!

Капрал (залпом). Хоч і розжалуйте, хоч і на фронт! Осточортіло! Не можу я, чесний капрал королівського жандармського легіону, такі терпіти образи від них. Трансністрія! На біса нам ця Трансністрія, коли ми з вами тут не господарі?

Анушку. Чому — ні?

Капрал. Не ми, он хто господарі! Як по своє приїжджають сюди машинами із-за Бугу. Найкраще все забирають, ще й морду тобі б'ють!

Анушку. Тихіше, вгамуйся, старина Цикулеску. В нас із ними така домовленість є: ми збираєм — вони забирають.

Капрал. А для нас що ж тоді — пір'їна з хвоста? Пшеницю вже всю під мітлу повимітали, щодня її літаками в райх відправляють. Найкращого бугая взяли. Жеребця взяли. Тепер до свиней черга дійшла.

А н у ш к у. Доповідай, що вони там сьогодні брали?

Капрал {киваючи на Романюку). Хай ось він доповідає, в мене губа розпухла — говорити ніяк...

Романюка. Та що ж... Овес брали... та й курей же знову... та й свиней же в акурат...

А н у ш к у. А свиней яких?

Капрал. Та якраз отих, що ви на відгодівлю веліли постґавити.

А н у пі к у. Скільки?

Романюка. Не лишили й на розплід.

Капрал {злорадно). Навіть і любимого вашого кнура потягли.

Анушку. А про кнура вони звідки довідались? Адже він окремо стояв?!

Романюка. Сам гер офіцер соблаговолили поцікавитись.

Анушку. А, так це ти їм показав! (Дав навідліг Романюці гучного ляпаса). Оце щоб знав, що для великої Романії кнури теж потрібні!

Романюка. І за що ви мене товчете, гер локо-тенент?

Анушку. Щоб одному, а не двом одразу, служив!

Романюка. Побули б на моєму місці... На такому белебні живемо, що тут не то що я, тут і півень змушений співати на два райхи: на велику Німеччину і на велику Романію заразом.

В цей момент десь із степу ледве чутно долинає кулеметна черга. Всі насторожились.

На шляху біля лісосмуги — бій. Зненацька обстріляні з гущавини, німці стрибають з підбитих машин, в паніці тікають у степ.

Січе й січе кулемет. Німецький офіцер лежить розпластавшись серед шляху. Троє хлопців, збуджені боєм, швидко зникають з кулеметом в тумані вечірнього степу.

Кабінет локотенента. З гуркотом розчиняються двері, влітає стривожений вартовий.

Вартовий. Німецькі машини... по дорозі до Голти... обстріляно... Офіцера вбито... серед конвою є жертви!

Анушку. Хто стріляв?

Вартовий. Пане локотенент, якби ж то я знав! Хіба, може, оці? (Кладе на стіл листівку).

Анушку. Офіцера вбито... Буде нам тепер... Де нападцики?

Вартовий. Встигли зникнути десь у степу.

А ну піку (істерично). Аларма! Тривога! В ружйо! (До капрала, який стоїть не рухаючись). Ти чого стоїш?

Капрал (розважливо). Куди бігти? Офіцера вже не піднімеш, а тих... гляньте, ніч заходить, де ми їх наздоженемо у степу?

Анушку. Мовчати! Де хоч, як хоч... Марш!

Капрал (виструнчившись). Єсть!

Романюка (войовниче клацнувши карабіном, задки поспішає за капралом до виходу). Я так розумію: піймав — не піймав, а погнатись треба.

Локотенент, зоставшись в кабінеті один, деякий час розлючено бігає з кутка в куток. Нараз зупинився, вражений, біля стола: в око йому впала залишена вартовим листівка. Анушку починає упівголоса читати:

"Молодь... Колгоспники й колгоспниці... Саботуйте всі заходи проклятих окупантів... Не давайте їм продуктів... За їхні грабежі, за їхні злочинства... Червона Армія живе, вона прийде... "Парти-зан-ська іс-кра".

Зіжмакавши, кинув листівку, мовби вона опекла йому руку.

Анушку. "Партизанська іскра"... Щось нове. Хотів би я знати—що це?

Пізній час, десь уже за північ. Внизу над річкою після проведеної операції Гречаний прощається з товаришами.

Гречаний (трясе руку Дмитрові). Гляди ж на патруля не напорись.

Дмитро Попик. За мене не турбуйсь.

Нечутно, як добрий розвідник, він зникає в темряві. Гречаний хоче прощатись з Пугачем, подає йому руку.

Пугач (відстороняючи руку). Я з тобою трохи пройду, Парфене.

Гречаний. Як хочеш.

Пугач. Ми з тобою останнім часом так рідко залишаємось сам на сам. Коли не зайдеш, все в тебе друзі, друзі, друзі.

Гречаний. Ти що — ревнуєш?

Пугач. В школі ми були якісь ближчі між собою, а тепер усе чомусь загризаємось... Іноді зовсім із-за дурниць... Я навіть пояснити собі не можу, звідки між нами оці незгоди. І чимдалі — все частіше.

Гречаний. Хіба це в тебе тільки зі мною? А з іншими?

Пугач. Бо інші на тебе дивляться: якої ти — такої й вони.

Гречаний. Не тому, Семку, не тому... Пугач. А чому? Мічений я між вами, чи що? Відваги мені бракує чи справді менше за інших відданий? Гречаний. Не в тім річ.

Пугач. А в чім? Чим я вам не підходжу? Ось на останньому комітеті начальником штабу призначили Дмитра Попика. Це ж ти так захотів! А, між нами кажучи, який з нього начальник штабу? Сухар, ділок, протоколіст!

Г р е ч а н и й. Ти не можеш заспокоїтись, що не тебе.

Пугач. А чому б і не мене? Хіба я не міг би бути твоєю правою рукою?

Гречаний. Не подобається мені оце, що ти говориш, Семку... "Я, я, я..." На кожному кроці якаєш, з кожної нагоди, а тоді ще й ображаєшся на товаришів... Товариші тебе цінують — жаль, що ти їх не завжди вмієш цінувати.

Пугач. Семко самолюбець, Семко егоїст, що перебільшує роль своєї особи в історії... Це я не раз уже чув, Парфене.

Гречаний. А якраз у цьому й шукай причину своїх непорозумінь з товаришами.

Пугач. Як собі хочеш, а я не можу жити лише для інших, я хочу пожити й для себе... Ось ти говориш про друзів, що їх мало ціную, а вони мене дуже цінують? Чи так уже їх цікавить, що там робиться у Семка Пугача на душі? А мене іноді, віриш, така хандра безпросвітна обляже, так починає гнітити, що й світ не милий.

Гречаний. Ось як в діло поринеш з головою — ніколи буде хандрити.

Пугач. В ділі справді легше. Хоча б як сьогодні...

Коли ми лежали отам у лісосмузі, я зовсім не думав иро себе, лише про нашу, про спільну справу думав.

Гречаний (посміхнувшись). Значить, нам частіше треба виходити на такі операції.

Пугач (серйозно). Недаром кажуть, що бій очищає... Чому ти зупинився, Парфене?

Гречаний. Та так...

Пугач. А-а. Полина криниця.

За садом ледь бовваніє силует Полиної хати.

Парфен (дивлячись у той бік). Цікаво, чи вона вже спить... Пора і нам, Семку.

Пугач. Я зараз такий ще наелектризований, що однаково не засну.

Парфен. А я спатиму як убитий. Бувай.

Пугач. Бувай...

Тут вони розстаються. Парфен пошелестів городами далі, а Пугач, затримавшись, ще деякий час дивиться на стежку, що веде через садок до Полиної хати.

— Ех, Полю, Полю,— щиро вирвалось у нього з грудей. Ще трохи постоявши, ніби в чеканні, він також рушає додому.

Коли Пугач заходить до хати, назустріч із-за стола, перервавши вечерю, підводиться незнайомий чоловік. Він зарослий, обношений, як з далекої дороги. На лаві лежить скручена двома вузлами дорожня парусинова торба.

— Сьомику,— лагідно звертається Пугачиха до сина,— підійди, поздоровкайся: це ж твій батько.

Син стоїть насторожившись, наче жде чогось недоброго. Батько наближається, першим простягає йому руку

— Хоч ти, мабуть, і комсомолець, кхе-кхе, проте не соромся, не соромся подати руку своєму репресованому батькові... Ходив же в комсомольцях, га?

— Ходив, ну й що?

— Та Шчого, це я не к тому, щоб заявляти на тебе... Я тепер теж вроді пролетарія: і золото на рудниках мив, і вугілля попід землею рубав... А ти ж звідки це так пізно?

— А ви мені не спрос.

— Ух, колючий!

— Сьомику,— втручається мати,— та будь же —тч, з батьком ласкавіший! Невже тобі твій Моргуненко став дорожчий за рідного батька?

— Хто це Моргуненко?

— Та є тут один. Вчитель їхній. Всіма ними верховодить.

— І моїм сином теж? Не вірю! Йому тепер самому б личило всією Кримкою верховодити.

— Чув? — обертається мати до сина.— А то дружків усяких позаводив, що і в підметки йому не годяться, а крутять ним, як хочуть... Ну сідайте-бо вже до столу.

Батько, потерши руки, займає почесне місце на покуті, уважно розглядає сина.

— Отак і виріс ти без батька. Мабуть, і не згадував тут про мене?

Син, низько нахилившись над тарілкою, мовчки похапцем їсть.

— ...А я, було, рубаю вугілля в штреку, а мені наша Кримка та ви обоє з думки не сходите. Кругом мене пекло чорне, підпори тріщать, а мені все левади зелені та хутори ввижаються... Це там, думаю, на Вкраїні саме весна весніє та садки вишневі розцвітають... Було, було. Кажуть, ти, сину, вчився добре?

Мати. Всі роки на відмінно йшов, всіх у класі заламував.

Син {глухо). Так уже й усіх...

— Кажу тобі, що всіх,— не вгаває мати.— Хоч яку трудну задачу зададуть — хто перший рішає? Пугач!

— Од природи, значить, тямовитий... Тепер якби на румунське чи на німецьке наломився, то, дивись, і перекладачем стати міг би.

Син брязнув ложкою об стіл:

— Доброго ж ви мені бажаєте: перекладачем... Перекладачів тих ми ще, як собак, вішатимем!

— Не гарячкуй, сину, не гарячкуй,— взялась заспокоювати його мати. — Ми ж тебе не силуєм.

— Це так до слова пришилося,— примирливо промовив батько.— Не хочеш перекладачем, то...

— Нічим я в них не хочу! — пристрасно вигукнув хлопець, вихоплюючись із-за стола.

— Я знаю, чого йому хочеться,— зітхнувши, похитала головою мати.— Йому якби наші оце вернулись, щоб далі вчитися можна було... Про Одеське море-хідне він тільки й думав.

— Підожди,— каже батько,— ще, може, й румуни куди-небудь набиратимуть... Курси якісь відкриють абощо.

— Ждіть, вони вам відкриють! — зі злістю вигукнув син.— Концтабори відкривають, а не ніколи! Тільки дурень може ждати ласки від окупантів!

— Ну, ну,— підвівся з-за стола батько, змінений, грізний.— Говори, та не заговорюйся, хлопче. Не бажаю я твоєї агітації слухати — пойняв?

Пугачиха. Ось годі-бо вам... Тільки зійшлись і вже воюєте. Уступи батькові, Сьомо, ти ж таки менший!

Син. Не вступлю! Нічого не вступлю! Чого він прийшов сюди, хто його просив? Казали, що в шахті його привалило, то й хай би!

Батько. Отак ти рідному батькові рад?

С и н. А з чого радіти? Не радість — одну ганьбу ви нам принесли до хати. Якими очима тепер товариші мої дивитись будуть на мене? До комсомольця, до активіста розкуркулений батько повернувся з Соловків!

Батько. Про дружків своїх тепер забудь. Бачу, яким ви духом тут дишете. З моїм приходом не вони, а я тобі ума вставлятиму!

Син. Без вашого обійдусь!

Батько. Навряд. Навряд, кажу тобі, хлопче! Якщо не хочеш по-доброму...

Насувається грізно на сина. Мати, заламуючи руки, весь час поривається їх мирити.

Мати. Якове! Сьомо! Ось годі-бо вам, ну що-бо ви затіяли?!

Батько (до сина). Надалі запам'ятай собі: порядки ваші я тут поламаю. Отак десь бродити ночами, додому вертатись перед світом... це в мене не вийде!

Син. Може, побіжите жандармам заявите?

Батько. Спробую сам упоратись.

Син. Оце ви так зі мною? У ролі хатнього жандарма? Коли так, я більше в цю хату не вернусь! (Рішуче ступнув до порога).

Мати. Сину!

Батько (одразу змінивши тон). О, який... Цей з характером... цей наплювати собі в кашу не дасть.

Мати. Ну годі вже, сину, не сердься: може, батько пожартував з тобою. Перевіряє тебе!

Батько. Визнаю, визнаю. Хай уже сьогодні твоє буде зверху.

Син (спідлоба). А завтра?

5 Батько. А завтра... там буде видно.

Син. Знаєте що... Коли вже нам під одною стріхою судилося жити, то давайте домовимось: ви в моє життя не втручаєтесь, а я не втручаюся в ваше. Ви йдете своєю дорогою, я — своєю.

Батько. Згода. (Простягає синові руку). Будь уже ти в цій хаті комісаром, а я... Я просто хазяїном буду...

Бачимо худорляву хлоп'ячу руку, міцно затиснуту в порепаній, грубій, старечій.

Лютує зима. Валить сніг, кушпелить завірюха. По самі вікна замело, закучугурило Кримку.

Від хати до хати шугають у снігу поліцаї, гасають на конях жандарми. В новому дубленому кожусі до чийогось вікна пробирається Романюка. Вдарив прикладом у раму, аж посипались шибки, загорланив:

— На роботу! На розчистку залізниці! Мерщій! Валують собаки, скрізь по селу чути владне горлате

загадування:

— На роботу! На роботу! Занесло залізницю!

— З лопатами! Мерщій!

Відкрите поле, занесене снігом полотно залізниці. Дме різки/й вітер, куриться, свистить поземок...

Із довколишніх сіл конвоїри женуть до насипу на роботу молодь. Ось через поле насупроти вітру йде з лопатами на плечах гурт кримчанської молоді — попереду бачимо Гречаного, Бурятинського, Кравця, закутану теплою материною хусткою Полю Попик та інших іскрівців.

Колону, що рухається з Кумарів, очолює високий, отряхуватий на вигляд Володя Вайсман. На чолі но-воандріївської молоді бачимо Дашу Дяченко.

Палають рум'яні з морозу лиця, кушпелить, розлітається з-під чобіт сухий сніг, все ближче сходяться до переїзду загони кримчанських, кумарянських, но-воандріївських юнаків та дівчат. Тут багато старшокласників, вихованців однієї школи — Кримчанської десятирічки,— вони між собою добре знайомі. • Ось Гречаний обмінюється вітаннями з Дашею, з Вайсманом,— чути вигуки, жарти...

— Привіт Кримці!

— Привіт Кумарям!

— Здрастуй, Далю!

— Здрастуй, Парфене!

— О, і Бурятинський тут! Здоров був, ліцейський друже! Що це на тобі за Піфагорові штани?

— А на тобі що це за Архімедів кобеняк?

Даша Дяченко, весела, коротко підстрижена, в кокетливій в'язаній шапочці з китицею, ставши на рейку, пробує, балансуючи, йти по ній. Спіткнувшись, сміється, потім з наївним виглядом звертається до конвоїра:

— Пане конвоїр, нащо це ви нас сюди пригнали?

— А ось зараз дізнаєтесь...

Услід за цим лунає хрипка, груба команда:

— Припинити балачки! Дівчатам — наліво! Хлопцям — направо! Шику-у-йсь!

Поля з Дашею працюють поруч.

За ними, оддалік, зігнувшись, пританцьовує від холоду конвоїр, а ще далі — скільки зглянеш — в'юниться поземок, тікає в білу далеч забита заметами колія.

Даша. Чистимо, розчищаємо... а для кого?

Поля. Ясно, для кого. На наших очах ходитимуть тут ешелони — одні на захід, інші — на схід. Одні з народним добром та з невільниками, інші — з танками та гарматами проти наших братів...

Даша. І після цього ти отак спокійно можеш працювати? В той час, як і твій, і мій батько на фронті, в окопах, в снігах! Полю, як ти можеш?!

Поля. Тихіше, не кричи.

Д а ш а. ї ти примирилась? Комсомолка, відмінниця, піонервожата! Ні, я тебе не впізнаю!

Поля. Що ти звід мене хочеш? Щоб я тобі зараз отут бунт піднімала? Щоб на конвоїра з дерев'яною лопатою кинулась?

Даша (запально). А хоча б! Ох, я б їх усіх! Це ж нелюди, варвари, звірі... Хто-хто, а я вже на них надивилась! Три тижні з-під кордону під їхніми бомбами, під пожежами йшла.

Напливом:

Бачимо шлях, запруджений біженцями. "Месер-шміти" полюють на людей, жінки з дітьми тікають у хліба, горять на шляху розбомблені лазарети. Голос Ддші. А тут? В Богданівці протитанкові рови живими людьми загатили, біля радгоспу по аеродромному полю щодня військовополонених ганяють, щоб міни їм ногами витоптували (бачимо заміноване поле і гурти босих полонених, яких під автоматами женуть витоптувати міни). Ні, Полю, так далі терпіти не можна, треба діяти, щось робити. П о л я. Я за це, Дашо: треба.

Даша. Вже думала я, чи не створити б нам яку-небудь дівочу організацію з найвідчайдушніших дів-чат-терористок, щоб у постелях їх, проклятих, душити, миш'яком труїти! Скажи, ти б иступила?

Поля (озирнувшись). Якраз про це я... маю доручення з тобою логоворити.

Даша (здивовано). Доручення?

Поля. Так, доручення... Дай мені відповідь, Дашо: чи згодилась би ти вступити в справжню бойову підпільну організацію?

Даша. О Полю! Ти ще питаєш... Але де, де вона є?

Поля. Про це дізнаєшся потім... А зараз давай працювати, бо он конвоїр на нас уже коситься.

Даша (в екстазі). К чорту конвоїра! К чорту їх усіх! Полю! Серденько! Дай я тебе обійму! (Поля, сміючись відбороняється, не дається).

Конвоїр. Работа-ай! Стріляй буду!

По другий бік насипу працюють хлопці. Ось відкидають сніг Бурятинський, Гречаний, Вайсман.

Вайсман. А то ще була мені з ними така пригода. При відступі наші залишили за Кодимою деяке майно, і я — після всього вже — назбирав собі там з півлантуха батарей БАС-80. Знаєш ці батареї, Пар-фене?

Парфен. Ні, таких не чув.

Вайсман. Ну як же: чудові батареї! Новісінькі, цілісінькі, заряджені — просто гріх було їх не використати. Найшов дріт, добув лампочку — дай, думаю, кину промінь сонця в темну оцю Трансністрію... (Подальша розповідь Вайсмана супроводжується — напливом — відповідними картинами). Змонтував усе як слід увечері, коли добре стемніло, вмикаю домашній свій агрегат. Нене моя рідна, що тут піднялося в наших Кумарах! Ще б пак: по всьому селу темно, ніде ні каганчика — бо на світло ж заборона! — а у Володьки Вайсмана раптом лампочка Ілліча на повну силу спалахнула!

Бурятинський. От здорово! Сонце серед ночі!

В а й с м а н. Наробило те сонце шелесту... Прибіг переляканий староста, прибіг захеканий поліцай — хто світить, чому світить і що це за світло таке, що корінням іде із самої землі!.. "Ану рви проводи, забирай батареї і з нами в сільуправу— марш!" Мати вже запалюють каганчик, плачуть: "Казала ж тобі, Во-лодько, не вигадуй, бо вони твого світла нутром не виносять".— "Вийдіть,— кажу,— мамо, на хвилинку.— І до сестри: — І ти,— кажу,— вийди".,Зостались ми в хаті втрьох: поліцай, староста і я. Староста біля порога бороду мне, а поліцай старається з усіх сил: проводи пообривав, запасні батареї з-під лави чоботом вигортає. "Дай,— кажу,— я сам". Беру батарею та в зуби його нею раз! та в зуби — два! "Іди оце,— кажу,— і мовчи, а наябедничаєш румунам, то ще гірше буде: за мною, мовляв, уся Червона Армія стоїть!" І вірите, так це їх приголомшило, так вони поторопіли обоє, що й опору мені не вчинили... І хоч з освітленням прийшлось таки розпрощатись, але й він, гад, після того здалеку мене впізнає, десятою вулицею обходить...

Бурятинський (сміється). Отже, коли добре даси їм по храпах, то це помагає?

Вайсман; Факт. Одразу культурнішими стають.

Гречаний. Подумати тільки: серед такої темряви лампочка Ілліча засвітилась раптом. Дніпрельстан у Кумарах, га?

Знову те місце, де працюють дівчата.

Даша (грайливо). Пане конвоїре, ви б потурбувались, щоб нам сюди хоч баян оце абощо. І робота пішла б веселіше.

Конвоїр. Для такої красивої домнішоари... {Дістає з кишені гармошку і закоцюблими руками припасовує до рота).

Даша. Ні, це не те... (Обернувшись до дівчат). Дівчата, давайте хоч заспіваємо. Від того, що носи пові-шаєім, тепліше не буде.

Маруся Коляндра заспівує на мотив "Раскинулось море широко" тужливу невільницьку пісню, її підхоплюють хором...

Розкинулись рейки широко, На них ешелони стоять. Вивозять в Німеччину хмуру З України наших ребят.

Прощайте, зеленії парки, Вже більше по вас не гулять, Я їду в Німеччину хмуру Свій вік молодий коротать...

На сталеву, в сивій паморозі рейку став Гречаний, злегка вдарив по ній каблуком.

Гречаний (до Вайсмана). Скажи мені, Володько, якої, по-твоєму, сили треба, щоб сталь оця тріснула надвоє?

Бурятинський (працюючи осторонь). Треба сили, міцнішої за сталь.

Гречаний. Не тебе питаю.

Вайсман (розглядаючи рейку). Щоб таку штуку підірвати, не дуже багато й треба: три толових шашки — і все полетить шкереберть.

Гречаний. Толові шашки... Але ж треба їх мати.

Вайсман. В одного мого знайомого є, тільки без запалів... Правда, запали до них можуть від гранат підійти.

Гречаний. Так це ж діло!

Вайсман. А то ще є один хороший спосіб: букси у вагонах не мазутом, а піском засипати...

Гречаний. Пам'ятаю, Володько, в тебе колись на залізниці приятелів було повно.

Вайсман. І зараз є, а що?

Гречаний. Інший з такими знайомствами давно б уже спробував на станції влаштуватись...

Бурятинський (застерігаючи хлопців). Цс-с... фараон іде.

Вайсман (коли конвоїр пройшов). Знаю, про що ти думаєш, Парфене... Коли б що до чого, в мене є там надійна рука... Але зараз ми поки що вирішили... Скажи£ ти про "Партизанську іскру" чув?

Гречаний (знизує плечима). "Партизанська іскра"? Це що таке?

Вайсман. О, темний ти чоловік... Та її листівки вже всі навколишні села облетіли. Якась смілива, сильна організація... Хто каже, що з Савранських лісів вона до нас дістає, хто — що з Первомайська... В Первомайську листівками "Іскри" румунські тиловики на базарі торгують, з-під поли їх продають...

Гречаний (сміючись). Навіть на цьому спекулюють?

Вайсман. Я сам в одного плутонера 1 за папушу тютюну виміняв...

Гречаний. Ризикований торг! А якби потягли в сигуранцу?

Вайсман. Чи нам з тобою, Парфене, сигуранци боятись? Не я буду, коли з тією "Іскрою" не зв'яжусь!

Гречаний. Це ти серйозно? Вайсман. Цілком.

Гречаний. Тоді будь у неділю на Кодимі на ковзанці. Там до тебе підійде один пацан. Знай, Володько, що він говоритиме з тобою від імені "Іскри".

Вайсман {схвильовано). Дай руку. Оце діло! Життя починається знов!..

Бурятинський. Хлопці, гляньте, состав якийсь повзе!

На обрії із-за лісосмуги звивається димок і повільно виростає темний лоб паровоза. Куряться й куряться сніги. Ешелон наближається.

Підповзає поволі, мовби промацуючи путь. За паровозом довгою низкою червоніють товарні наглухо позачинювані вагони. Ось вони, постукуючи, підкотились, стали на рейках. Німці-вартові гримлять залізними засувами, зі скреготом розсувають на вагонах важкі, вкриті поморозззю двері.

— Ви-хз-ді-і!

— Ком арбайтен!

— Бістро! Бістро!

Дівчата, прикипівши на місці, напружено стежать, як під окриками й ударами конвоїрів висипають з вагонів люди, загрузаючи глибоко в снігу... Перебинтовані голови... Нужденні, змарнілі обличчя. Незважаючи на лютий холод, декотрі ще в легкому літньому обмундируванні.

Дата (з жахом). Полонені!

Поля. Куди вони їх?

Маруся. Теж, видно, на розчистку дороги... Бач, он уже й лопати роздають...

1 Унтер-офіцера (рум.).

Варта звично розводить полонених вподовж насипу, визначає ділянки; багатьом із них випадає працювати поряд з дівчатами.

— Шнель! Шнель! — лунає в повітрі. Завихрилась робота.

Між Полею і Марусею Коляндрою працює смаглюватий, зі східним типом обличчя юнак. В момент, коли вартовий відлучається, між ним і дівчатами зав'язується розмова.

Полонений. Дівчата, не знаю, як вас...

Маруся. Мене — Маруся, її — Поля, а вас?

Полонений. А мене... Азізов, помкомвзводу Азізов.

Маруся. З усіх, мабуть, найнещасніші ви... Азізов (суворо). Не жалійте нас. Скажіть, де ми зараз перебуваємо?

П о л я. Ви не знаєте де?

М а р у с я. На Україні, на Одещині, в Чорноморських степах!

Азізов (здивовано озирнувшись). Чорноморські степи. Оце вони такі. А ми думали, що нас на північ везуть.

Маруся. Хіба й не кажуть куди?

Азізов. День і ніч тримають нас в оцих темних телячих вагонах... Кудись везуть, а куди — нікому невідомо. І дні погубили, і сторони світу поплутали... Якщо снігом дорогу десь перемело, виженуть, розчистимо і ЗЕЮВ цурюк по вагонах... За стільки днів оце з вами першими зустрілись, живе слово почули. (Хукає в пальці).

Поля. Нате вам ось рукавиці.

Азізов (взявши рукавиці). Благодарствую.

Маруся. До такого клімату ви, мабуть, незвичні?

Азізов. Незвичний.

Маруся. Звідки ви родом?

Азізов (прояснівши). О, я з далеких країв, дівчата... із тих країв, де круглий рік сонце людину гріє, де таких суворих зим, як оце у вас, не буває ніколи...

Поля. В нас вони теж не завжди суворі та люті...

Азізов, замислившись, деякий час працює мовчки. Потім, раптом випроставшись, зупиняє свій гострий допитливий погляд на темних порожніх вагонах.

— Знати б все-таки, куди вони нас везуть? — говорить він мовби сам до себе.— Знову за дріт — у бараки, в душогубки, живими в могили? Ні, рано... Доки б'ється воно отут (торкається рукою серця), живими встанемо з могил і за все, за все розквитаємось!

Помітно насувається вечір. Каламутиться небо, дужчає вітер, зривається завірюха.

Азізов, щулячись, кутається в благеньку свою ши-нельчину, натягає на вуха пілотку.

Поля. І чим вас зігріти?

Оглянувшись, вона раптом добуває із-за пазухи листівку.

— Нате, може, вам після цього стане тепліше... Азізов, читаючи листівку, швидко світлішає на виду.

Ось він в радісному збудженні кидається до найближчого із своїх полонених товаришів.

— Замурін, Замурін! — гаряче окликає він товариша.— Глянь, останнє повідомлення! Німців розгромлено під Москвою!

Пурхаючи з рук до рук, листівка пішла між полоненими. Там, де вона проходить, одне за одним світлішають виснажені страдницькі обличчя, сповнюючись вірою, новою силою до боротьби...

Цибатий офіцер, начальник варти, перевіривши настання темряви по своєму годиннику, крикливо й бундючно подає команду:

— Полонених — по вагонах! Заметушились вподовж насипу конвоїри.

Азізов прощальним поглядом дивиться на дівчат:

— Ну, сестри...

Очі Марусі наливаються слізьми. Раптом її, видно, осяяла якась думка. Озирнувшись навкруги, вона кинулась до Азізова:

— Падайте! Падайте тут! — І вона вказала лопатою де.

Азізов, з півслова зрозумівши її, мить повагався і як був... повалився в сніг.

Завихрилось, закрутилось над ним — дружцо застукотіли лопати в дівочих руках. За мить там, де упав Азізов, виросла снігова кучугура.

Конвоїри тим часом, лютуючи, заганяють полонених у вагони, всюди чути характерне гаркаве:

— Цурюк! Цурюк! Темніє.

Знову зі скреготом заьиняються двері вагонів, клацають залізні засуви — ешелон повільно рушає в темряву.

Безлюдніє насип. Втомлена після роботи молодь гуртами повертається додому. Ось крізь висвисти завірюхи бреде через поле гурт кримчанської молоді. Надя Буревич, обійнявши Марусю, гаряче шепоче їй на вухо:

— А ми бачили, як ви свого узбека снігом пригортали... Одначе ми теж не дрімали...

Дівчата на ходу разом оглянулись в той бік, до насипу.

А там — тьма і безлюддя, тільки нічна хуртовина гуляє. І ось бачимо раптом, як то тут, то там мовчки підводяться, встають із снігових могил живі люди. Обтрусившись, міцніше натягають пілотки і білими тінями рушають у нічний зав'южений степ.

Повітовий префект Модест Ромулюс, огрядний мужчина в золотому пенсне, розвалившись за столом, сердито пробирає свого ад'ютанта, що аршином виструнчився перед ним.

Префект. Я вам прощаю хабарництво. Я вам прощаю гультяйство. Але дійти до того, щоб нам, потомкам великих римлян, торгувати на базарі більшовицькими листівками... Ганьба!

Ад'ютант. Пане префекте, запевняю вас, що сам я на тому базарі жодного разу не був...

Префект. Сам не був, але ж частку виручки маєш? Недарма ж ті листівки навіть з наших підвалів сотнями зникають... Признайся, по скільки береш?

Ад'ютант. Запевняю вас, пане префекте... (Знизує плечима). Щоб я листівками... Хіба, може, Пото-пяну...

Префект. Потопяну ти облиш, з Потопяну я сам поговорю! (Передихнувши). Хто там далі?

Ад'ютант. Локотенент Анушку.

Префект. Це той жевжик? Хай зайде.

Ад'ютант, клацнувши каблуками, виходить. Натомість з'являється Анушку.

Префект. Отже, локотененте, за своїми амурами ви знову проморгали того... е-е... Моргуненка? Очевидно, ви забули, що без нього я заборонив вам з'являтися в Голті?

Анушку. Пане префекте, дозвольте доповісти: вищезгаданий Моргуненко виявився обачнішим, ніж ми сподівались. Він, певне, відчув, що над ним збирається небезпека. Можливо також, що його попередило населення. Засідки нічого не дали. Після вжитих нами заходів зник в невідомому напрямі і більше на території^ ввіреній моєму постові, не з'являвся!

Префект. Роззяви! Трутні! Куди ж він міг зникнути?

Анушку. Злочинні його сліди губляться десь у Го-лованівсь^их та Савранських лісах: там таких повно, пане префект.

Префект (роздратовано). Про Саврань ви мені не розказуйте, про Саврань я без вас знаю! Ви краще в себе під носом пильнуйте! Адже так і не виявили, хто німців тоді з лісосмуги обстріляв, а на нашу голову досі неприємності сиплються! Тепер ще оця таємнича "Партизанська іскра". Кажуть, вона вас знову листівками засипала?

Анушку. Мусимо визнати, пане префект... Але, за нашими даними, "Партизанську іскру" теж треба там шукати, в Савранських та Головаиівських лісах.

Префект. За якими це вашими даними?

Анушку. Гардіани* мої разом з місцевими поліцаями обнишпорили всі ввірені мені села — і ніяких ознак. Не інакше, як все це звідти, із Саврані, до нас імпортується...

Префект. Йолопи ваші гардіани і ви разом з ними... Ось (бере зі столу листівку), дитячою рукою, школярським почерком... (Читає). "Людей, які борються в Савранських лісах, фашисти оголошують бандитами і закликають нас, щоб ми остерігалися їх, виказували їх при нагоді..! Але ми знаємо ціну цим фашистським брехням. Не бандити, а брати наші та батьки б'ються там, у Саврані, за Батьківщину, за наші колгоспи..." Такі речі не імпортуються — запам'ятайте це собі, локотененте: коріння їх треба шукати на місці.

Анушку. Ми стараємось, пане префекте.

*Жандарми (рум.).

Префект (презирливо). Ви стараєтесь... Як ви стараєтесь? Романія Маре вимагає від вас більш ретельної служби, локотененте!

Анушку. Беру на карб.

Префект. Поліцію перечистіть! Понабирали там всяких п'яниць та тюхтіїв... Що, у вас путніх людей нема?

Анушку. Але ж путні не хочуть, не йдуть!

Префект. Кгм... І старосту замініть. Поставте людину э твердою рукою! Бажано з отих покривджених більшовиками...

Анушку. Є в мене такий на прикметі... буде зроблено!

Префект. Надалі особливо раджу звертати увагу на молодь. Бо, на жаль, у нас є підстави твердити, що українська молодь всюди висловлює невдоволення нашим режимом в Трансністрії і що її уми, як і раніш, продовжують, направляти спеціально залишені в тилу досвідчені комуністи типу Моргуненка...

Анушку. Обіцяю: мої гардіани того Моргуненка на аркані вам приведуть.

Префект. Отаку мову я розумію. Ідіть!.. Ідіть і пам'ятайте, що всіх нас розженуть, якщо ми .найближчим часом не розкриємо цю їхню зухвалу "Партизанську іскру".

Диктор. Все більшому числу окупантів та іхніх посіпак не давала спокою таємнича "Партизанська іскра".

Тим часом юнацька організація росла, мужніла, дедалі ширшало поле її дії. Далеко від фронту, в Чорноморських степах, в розкиданих понад Кодимою селах її руками, її іменем творились героїчні священні діла...

Услід за цим бачимо, як буревісниками розлітаються по селах іскрівські листівки, як палають в кюветах підбиті автомашини, злітає в повітря міст і як все швидше й швидше мечеться по своєму кабінету доведений до істерики локотенент Анушку.

Тим часом десь іздалеку поволі напливає вже знайома величава мелодія улюбленої пісні "Партизанської іскри". Крізь її хвилі чути уривками слова присяги-:

"Ми, діти колгоспного ладу... в цей грізний час... по велінню власної совісті..."

Галявина у заростях на острові. Пухнасті, вкриті інеєм верби обступають її. Це та ж сама галявина, де перші іскрівці приймали присягу. На тлі засніжених дерев яскраво пломеніє той самий колгоспний прапор, що став нині бойовим прапором організації.

Нові вступаючі в організацію дівчата і юнаки один по одному підходять до прапора.

— Я, Надія Буревич, урочисто клянусь...

— Я, Михайло Клименюк, урочисто клянусь...

— Я, Юхим Ющенко, урочисто клянусь...

Сяючий, казково засніжений гай враз змінюється такими ж білими, по-весняному розквітлими тернами та вишнями. Серед їхнього цвіту дають клятву нові вступаючі: Соня Кошевенко, Володимир Білоус, Михайло Чернявський, Григорій Боголюк... Знайома мелодія

партизанської пісні наростає все дужче. І ось уже замість весни — осінь, шумлять дощі з вітрами, і крізь бурхливий багряний падолист проходять силуетами нові члени організації. Чуємо чіткі, суворі слова присяги:

Поліщук Семен. В будь-яку пору дня і ночі з'явлюсь в указане місце...

Демиденко Петро. ...Безвідмовно приступлю до виконання будь-якого доручення...

Паламарчук Володимир. ...життя віддам...

Терниченко Володимир. ...і головою накладу...

Волошин Олександр. ...за Вітчизну-матір...

Тамара Холод. ...за честь і свободу!

Вихриться осінній падолист. Вітряно, мряковито.

Під покровом вечірньої сутіні на подвір'ї Пугачів з'являється Поліна Попик. Помітивши Семка, який саме смиче на городі солому, дівчина з озирками поспішає до нього. Стали під скиртою, розмовляють.

Поля. Забігла тебе повідомити, що завтра — комітет. Збираємось у Дмитра о дванадцятій дня.

Пугач. Дня? А де ж ваша конспірація?

Поля. За конспірацію не турбуйсь. Романюка жениться, завтра весілля...

Пугач. Ах, я й забув: це ж він ту овдовілу циганку бере!

Поля. З нагоди його весілля молодь села дістала дозвіл вільно збиратися завтра по хатах на величальні випивки та гулянки.

Пугач. Весілля... Навіть така нікчема грає весілля... А коли ж ми з тобою, Полінко, гратимем?

Поля [усміхнувшись). Поки що це на порядку денному не стоїть.

Пугач. Твоя правда, зараз нам рано про це говорити... Але згодом, згодом?

Поля. Що — згодом?

Пугач. Скажи, згодилась би ти жити коли-небудь під отією стріхою? (Вказує на темну солом'яну крівлю своєї хати).

Поля. Нащо ти починаєш цю розмову?

Пугач (настійливо). Скажи—згодилась би?

Поля (різко). Ні!

Наступає тривала гнітюча пауза.

Пугач. Я тебе розумію, Полю... Не під такими стріхами тобі жити! У віллах, у хоромах ти жити достойна!

Поля. Облиш.

П у г а ч. Чи іншим уже зафрахтована? Іншого потай кохаєш?

Поля. А хоча б.

Пугач. Догадувався й про це... Знаю, хто він, лиш одне мені, Полю, не ясно: чим він тебе так зачарував, чим твоє серце заполонив? Чи не тим, що ми самі його над собою поставили, самі зробили своїм вожаком?!

Поля. Нічого ти не розумієш... Аж слухати неприємно... Прощавай.

Пугач (схвильовано кидаючись їй навперейми). Постій, вислухай мене хоч раз! Ти знаєш, як я ще зі школи за тобою... А ти йому тепер серце своє віддала... Полю... Подінко... Не такого ти варта кохання! Мого! Мого ти варта!! Я тебе так кохатиму, як ні він, як ніхто!

Поля (вириваючись із обіймів). Не дурій! Пусти!

Пугач. Хіба мало інших дівчат, хай вибирає... Але ти... ти... ти — не для нього! Адже ти, як і я, незвичайна, особлива, ні на кого в селі не схожа. Я стану капітаном далекого плавання, я стану не знаю ким... Самою природою ти призначена тільки мені! Полю, викинь ти його з серця! Будь зі мною! Ну? Будь! будь! будь!

Поля. Пусти.

Пугач. Полю, послухай мене. Ти засліплена ним, ми самі зробили з нього кумира! Але для кохання... Занадто звичайний він для тебе, занадто... простий!

П о л я (випручавшись із обіймів і поправляючи хустку на голові). Цього разу ти сказав правду... Звичайний від і простий... Може, за те й люблю.

Проста селянська хата з рушниками, з фотографіями; на покуті красується чималий, давно вже, видно, зв'язаний снопик пшениці.

Збирається комітет.

В чеканні, поки зійдуться всі, Гречаний з Дмитром Попиком схилились над шахами. Михайло Кравець побринькує на балалайці, Бурятинський з комічними гримасами пританцьовує перед ним. Дівчата — Поліна й Маруся,— лускаючи насіння, весело під'юджують хлопця:

— Ану, ану, докажи, Андрійку, що й ти парубок!

Заходять Бєлічков з Вайсманом.

Бурятинський. Ага, ось і наш Іван Іванович з новим членом комітету.

Вайсман, поздоровкавшись з усіма, зупиняється перед снопиком пшениці.

Вайсман. Ай, колосиста ж... Дмитре, що це в тебе за пшениця така?

Дмитро (з гордістю). О, це знаменита "кодимка".

Вайсман. "Кодимка"?

Дмитро. Невже не чув?

Поля. Що ти дквуєшся: не всі ж на світі, як ти, хлібороби. Володя в нас більше залізничник.

Бєлічков. Ти його про шпали та про костилі запитай.

Гречаний. Або про те, якими батареями краще поліцаям зуби окисляти...

Вайсман. "Кодимка"... хм... Це що — новий сорт якийсь?

Дмитро. Навпаки, дуже старий, ще, може, діди наші та прадіди його вивели. Раніш ця пшеничка, брат, "панувала в наших краях, а потім якось занедбали її, потроху-потроху та й зовсім вивелась... А от якось перед війною взявся наш дядько Павло хату перекривати. Рве стріху, скидає старий околот додолу, аж тут саме секретар ерпека їде. Зупинив машину, підійшов до околоту, став з нього один по одному колоски вибирати... "О, та це ж у вас, дядьку, хата "кодимкою" вкрита! — І до нас, до дітлашні: — Юні натуралісти, доручаю оце вам; переберіть гарненько ввесь оцей околот, та так, щоб ні зернина не пропала..." Пам'ятаєш, Парфене, ми з тобою тоді триста зерен навиминали!

Вайсман. Ну, а потім?

Дмитро. Потім на пришкільній ділянці висіяли, звідти на колгоспну сортоділянку перенесли, і так пішло. Це вже в нас ого-го скільки насіння було б, якби не війна...

Парфен. Знаєте що, друзі, снопик оцей — єдине, що в нас залишилось від нашого колгоспного багатства. На сортоділянці під час боїв "кодимка" загинула, і ніде її тепер нема, як оце тільки в нас.

В а й с м а н. О, так це ж цінність яка!

Маруся. Треба її зберегти!

Кравець. До приходу наших... Обов'язково.

Парфен. А це ми ось Дмитрові по лінії комітету доручимо.

Бєлічков. Пильнуй, брат! Весною ще, може, й посіємо...

Бурятинський. А що? Виженемо варварів, і посіємо!

В цей час чути з вулиці удари бубнів, п'яні весільні югерегуки.

Кравець. О, пан Романюка їде! Стару молоду везе!

М а р у с я. Ба як з гуками, з дзвоном, з циганськими бубнами. (Жартома обіймаючи Бурятинського). Коли вже ти мене, Андрійку, з бубнами по селу прокатаєш?

Бурятинський (їжакувато). Ти не смійся!

Поля. Казав же він тобі, що солом'яний парубок золоту дівку бере.

Бєлічков (дивлячись у вікно). Гляньте на того жениха: в нього вже й ніс посинів.,.

Бурятинський. Сказано ж — не надовго старий жениться.

Кравець (у тон прислів'ю). Як не сказиться, то повісимо.

Промчало весілля, стихло.

Гречаний. Пора б починати... Але що ж це Пугача нема?

Бєлічков. А він знає? Поля (з серцем). Знає. Гречаний (до всіх). То як?

Бурятинський. Семеро одного не ждуть. Починай.

Гречаний^до Дмитра, вказуючи йому кивком на двері). Як там твій патруль?

Дмитро. Мама на варті. Вважаю, що цього досить.

Гречаний. Кращих вартових, ніж наші мами, справді навряд чи знайти. Отже, починаємо засідання, товариші. Вчора через Володимира Степановича нам передано дуже важливе доручення, може, найважливіше з усіх, що були досі: приступити до організації диверсій на залізниці, зокрема на перегонах Врадіїв-ка — Кам'яний Міст і Кам'яний Міст — ЗГолта... Це завдання ставить перед нами підпільний обком КП(б)У і Український партизанський штаб.

Зненацька відчиняються двері, заходить Пугач. У нього змучений вигляд, наче він ніч не спав. Всі, примовкнувши, ждуть, що він скаже.

Пугач. Я прийшов вам сказати...

Гречаний. Ти краще скажи, чому ти запізнюєшся. Дисципліна для тебе не існує?

Пугач. Товариші, у мене є одна пропозиція. (До Гречаного). Дозволь.

Гречаний. Говори.

Пугач. Я пропоную провести чистку організації. Всі здивовано переглянулись.

Гречаний. Чому — чистку? Якщо хтось персонально з членів організації викликає в тебе заперечення — скажи.

Пугач (нервово). Не в тім річ!

Гречаний. А в чім же?

Пугач. Провалу не хочу — ось у чім! За масовістю погнались, розрослися, розбухли, а про те забули, що кожен день під смертю ходимо.

Кравець. Ти жу нас герой — чи тобі смерті боятись?

Пугач. Смерті я не боюсь, але й провалу не хочу.

Бєлічков. А хто його хоче...

Пугач. Де ярмарок, де кагал — там провалу з дня на день жди. Замахнулись на всю Первомайщину, настворювали всюди груп та ячейок, а користі з того? Хіба вузьким колом, оце скільки нас тут є, ми менше зуміли б зробити?

Гречаний. То що ж ти пропонуєш? Розпустити організацію?

Пугач. Саме так, розпустити! Звільнитися від баласту, зоставити юдин лише комітет, бойове ядро. Кравець. А тоді?

П у г а ч. А тоді за зброю і в рейд! Доки нам сидіти в цій Кримці? Я задихаюсь тут!

Гречаний. Все це красиво звучить,але про одне ти забуваєш, товаришу Пугач: є сила, яка по праву нами керує, спрямовує наші вчинки, ставить нам завдання. І якщо нам сьогодні наказано діяти тут — значить, треба тут.

Д м и т р о. Та що говррити... Хіба ми його не знаєм, цього бунтаря-одиночку?

Бурятинський. З батьком, видно, знов за щось посварився, а на організації оскому прийшов зганяти.

Пугач. Не за щось, а за вас же і з батьком сварюся! Не можу я далі з тим типом в одній хаті жити! Щодня мені в душу плює, паплюжить усе, що мені дороге!

Гречаний. Знаєм, що тобі не солодко. Але організацію із-за твого старого розпускати не станемо.

Поля. Стільки труда вкласти... І тепер самих себе розпустити перед лицем ворога?

Маруся (до Пугача). Та як у тебе язик повертається!

Пугач. Не назад, а вперед вас кличу! У рейд, у степи!

Бурятинський. З вітром воювати?

Пугач (встаючи). Ну, я своє сказав. Не хочете — як хочете. Сидіть собі тут пічкурами. Тримайтеся за мамині спідниці. А з мене досить. Без вас піду! Сам воюватиму!

Люто хряпнувши дверима, він вилітає надвір.

Через деякий час постать його вже самотньо маячить у степу, далеко від Кримки. За спиною у нього торба, та сама, з якою батько його рік тому повернувся додому. Біля степової могили зупинивсь, озирнувся навкруги.

Вітер жене стернею блякле перекотиполе.

...Іде комітет. Виступає Вайсман.

Вайсман. А робимо це так: ідемо до будочника, забираємо в нього ключі, забираємо лапи...

Бурятинський. Лапи? Що за лапи?

Вайсман. А це такі лапи, що без них ти костиля, брат, не витягнеш.

Кравець. А чи не можна щоб просто цілу рейку витягти?

Вайсман. Можна. Для цього треба насамперед розболтити путя...

Гречаний. Я навіть чув, що залізничники вміють паровоз на паровоз пускати.

Вайсман. А чого ж! Недавно — он під Одесою якраз такий випадок був... Хіба ж так лобами стукнулись!

Гречаний. До цього ми ще повернемось; головне сьогодні було — виділити людей.

Кравець. На місці зоно там само покаже.

Рвучко розчиняються двері, вбігає Даша Дяченко.

Поля (радісно). О, Даша! Ти звідки?

Даша. В церкві у вас на вінчанні була. (Сміючись). Я тепер до вінчань уважно приглядаюсь, щоб, коли прийдеться, не розгубитись перед громадянином попом...

Дмитро. Ти все жарту єні...

Даша (одразу змінюючись). Які жарти? Цілком серйозно прийшла оце порадитися з комітетом: як мені бути?

Гречаний. А що?

Даша (з розпачем у голосі). Сватаються до мене! Бурятинський. Ну, для дівки це ще не велика біда.

Даша. Що ти в цьому розумієш, пацан! (До Гречаного). Цілком серйозно кажу! Сватаються! Я хочу знати вашу думку.

Гречаний. Якщо ти вже так наполягаєш... (Напівжартома до присутніх). Давайте заодно розглянемо і це... Отже,— з біжучих,— про сватання до члена організації Даші Дяченко. Викладай.

Маруся (до. хлопців). Вам смішки,, а їй, може, заміж іти.

Бурятинський (старуючи). З богом, дитино, коли люди трапляються.

Гречаний. Бурятинський, перестань. (До Даші). Ну, хто там до тебе?

Даша (схвильовано). Ах, опудало якесь... Але розповім по порядку. В радгоспі справи посуваються добре: майже щодня буваю там на поденних роботах. З полоненими встановлено повний крнтакт. Та ось біда: з закінченням польових робіт їх кинуто знову за дріт, у бараки.

Маруся. І Азізова?

Даша. І Азізова, і Замуріна — всіх. А барак — то могила: холод, голод, хвороби. Якщо ми їх звідти не вирвемо, усім їм там буде амінь.

Гречаний. Цього допустити не можна.

Кравець. Треба їх звідти вирвати, чого б це не коштувало.

Вайсман. Замурін — то залізничник. Ви мені його тільки дайте, я його стрілочником влаштую.

Гречаний (до Даші). Що треба для їх порятунку? Даша. Небагато: треба мені собою пожертвувати.

Гречаний. Не розумію.

Д а ш а. Поясню. Найпростіший спосіб врятувати їх — це викупити. Для цього треба захабарити начальство...

Бєлічков. Ми не маємо чим!

Д а ш а. Є один тип, який береться це зробити. Але за таку послугу він теле вимагає плати.

Поля. Якої?

Д а ш а. Хоче, щоб я пішла з ним... під вінець. Кравець. От шкура! Хто він? Д а ш а. Сундук його прізвище.

Бурятинський. О, Сундуклей! Це той, що до війни сметану з радгоспу возив? Д а ш с&. Він і зараз возить. П о л я. А ти його любиш?

Д а ш а. Краще не питай про це, ПОЛІЮ. Спекулянт, пролаза, терпіти його не можу! Такий тупий, та скупий, та жадний...

Маруся. Може, ти його перевиховаєш?

Даша. Могила його перевиховає. Та, якщо треба, я хоч сторч головою. Хай уже, тільки тих би з-за дроту вирвати.

Дмитро. А ти певна, що він виконав би свою обіцянку?

Даша. В цьому якраз я певна. Скажу — так він намертво варту обпоїть.

Гречаний. Все одно — на це ми не можемо піти.

Бурятинський. Дашу, нашу красуню, за отого пикатого? Та як він сміє, негідник!

Поля. Але ж ідеться про врятування життя стільком бійцям!

Кравець. Краще ми підемо вночі, варту переб'ємо...

Даша. То ж який риск нам усім на себе брати... А так без крові, без пострілу — я одна...

Вайсман. Ні, хай краще вже наші голови летять, ніж тобі душею в цьому кривити!

Даша. Не кривитиму. Пересилю себе.

Поля. Нелюба полюбиш?

Даша (з гіркою посмішкою). Я його перевиховаю. Так і запишіть!

Після засідання члени комітету збираються розходитись по домівках. На мить зупинились групою перед снопиком пшениці.

Бєлічков. Дмитре, ти б не тримав її отак на видноті.

Маруся. Бо ще який-небудь капрал і коням згодує.

Дмитро (після паузи). Знаєте що? Роздам я ці колоски по людях! Мало що може бути... А так, коли навіть з одним і трапиться що-небудь,— народ їх збереже...

Гречаний. Це ідея!

Дмитро. Першим — вам, друзі! (Розв'язавши снопик, роздає кожному по жмутику колосків).

Кравець (розглядаючи свої колоски). Не криюсь: патрони люблю, а колоски — ще дужче.

Жандармський пост, кабінет локотенента Анушку.

З шумом розчиняються двері, і до кабінету ввалюються вкрай стривожені Яків Пугач з Пугачихою.

Пугачиха. Пане жандарме, віддайте нам нашого синочка, віддайте дитину! Не винуват він, єй-же-єй, ні в чому не винуват!

Локотенент. Чекайте, про кого мова?

Пугач. Син наш пропав з дому...

Пугачиха. Сьомо! Сьомику!

Локотенент. Але при чому тут я?

П у г а ч. Та хіба не у вас він? Ми так порішили, що — у вас... Може, виза що-небудь в камеру його закинули?

Пугачиха. Ще вранці дома був, а це прибігла з церкви — ні його, ні торби, тільки сухарі на лаві розсипані лежать!

Локотенент. Дивно... Куди ж він міг зникнути? Чи не махнув він у Савранські ліси до отих бандитів.

Пугачиха. Що ви, бог з вами, пане жандарме! Щоб мій Сьомик та в ліси... Хіба йому життя не до-ррге?

Локотенент. Дивно, дивно... Це я маю з'ясувати... (До Якова). Мусив би я тебе за сина заложником взяти, Якове Пугач.

П у г а ч. І ви — заложником? Та чи я мало ще заложником був? Мало на Воркуті натерпівся?

Локотенент. От лише на це зважаючи, я й не беру тебе зараз під варту. Більше того — я тебе старостою зроблю.

Пугачиха. О лишечко! Не було ще цієї петлі на шию!

Локотенент. Зроблю, але обіцяй мені: як тільки твій син заявиться — одразу ж даси мені знати.

Яків. Та хай тільки заявиться — я шкуру з нього спущу! Ломакою вам його прижену! Щоб напоумили! Щоб родителя свого шанував!

Відкритий пустинний степ. Жене вітер ланами блякле перекотиполе. Насупроти вітру, навстріч перекотиполю, уперто крокує заброджений, з худорлявим блідим обличчям юнак. Це — Пугач Семко. Ось уже порожня, без сухарів, торба легко метляється в хлопця на спині, бавиться з нею вітер.

Відкотивши комір, Пугач стоїть з палицею на величезному сивому камені-валунові. Шлях далі йому перетинає якась невідома степова річка. Заховавшись у глибокому руслі, покручена, обкидана характерними для цього краю голими кам'янистими берегами, вона вже зашерхає де-не-де першою кригою. Хлопець, видно, вагається — брести йому на той бік чи ні.

Несподівано із-за камінних глиб перед ним з'являється група полонених, виснажених, обшарпаних.

Один з полонених знизу окликає Пугача:

— Ей, парень! Що за річка?

— Не знаю... Може, Синюха.

— А ти чого тут?

— Від влади тікаю.

— То гайда з нами! Ми теж тікаємо.

— Чи не з радгоспу?

— Вгадав. Дівчина одвд, спасибі їй, визволила... Ну, то як — приєднуєшся? На той бік, а там у ліси! Разом партизанити будемо!

— Ні, я тут битиму їх. Індивідуально.

— Один у полі? Пугач промовчав.

Мерзлякувато щулячись від холоду, полонені один за одним забродять в зашерхаючу річку, кидаються вплав на той бік.

Пугач залишається самотньо стояти на валуні. Хлопця, видно, мучать якісь неодв'язні сумніви.

— Хотів би я знати,— каже він, похмуро дивлячись на річку, за якою в степу вже зникають полонені,— Синюха це чи не Синюха.

Ніч. У хаті Гречаних збираються найближчі Пар-фенові друзі перед виходом на завдання. Біля печі на соломі сидять, не роздягаючись, Вайсман, Дмитро Попик, Кравець, Бурятинський... Бурятинський курить. Всі зосереджені, серйозні. Парфен, одягнутий з лижний костюм, саме

взувається. Мати його — Лукія Кіндратівна — стоїть над ним, присвічує йому каганчиком.

Вікна в хаті старанно позатулювані. Чути, як надворі виє хуртовина.

Лукія Кіндратівна (сумовито). Я вже тебе й не питаю, сину,— куди? — щоб не закудикувати, щоб не перешкодити вашому ділу,..

П а р ф е н. Та яке там діло, мамо... На станцію йдемо, до товариша на іменини...

Лукія Кіндратівна. Іменини... хай будуть іменини. Коли ж тебе додому ждати?

Парфен. Ви тільки не турбуйтесь, мамо. Може трапитись, що ми там і заночуємо.

Лукія Кіндратівна. Надворі таке піднялось... А ви проти ночі... Може б, ти батькову ватянку піддягнув?

Парфен. Ні, з мене светра досить. Мені треба, щоб і легко, і тепло... (Встаючи). Хлопці, я готов.

В цей момент двері відхиляються і з сіней до хати заглядає запорошений снігом Карно Данилович.

Карно Данилович. Парфене, тут ще до тебе...

Парфен (здивовано оглянувши товаришів). Ще?

Карпо Данилович. Семко прийшов. Пугач Семко.

Хлопці вражено перезирнулись. Парфен. Так чого ж він топчеться там, у сінях? Карпо Данилович (у сінях). Заходь. Заходить обвіяний снігом, по-жебрацьки обшарпаний Семко Пугач.

— Здорові були.

— Здоров.

Деякий час вони — Парфен і Семко — стоять мовчки, зустрівшись поглядами і немовби вивчаючи один одного. Ждуть, поки мати, накинувши хустку на плечі, зникає, услід за батьком, у сінях.

Парфен (суворо). Ну, де був?

Пугач. Де був, там уже нема...

Кравець (підводячись разом з іншими хлопцями).

Ти з нами загадками не говори! Тебе питають — де був?

Пугач. Ви тільки без крику... Не лаятись я до вас прийшов. Так, ваша правда була. Тепер я це зрозумів... Бачите, який оце? (Трусить лахміттям). В степу я був, один, як той козак Голота... Важко одному, ох, важко... Сирі качани гриз, у скиртах звіриною спав...

Бурятинський. Аж поки оце снігом тебе звідти не викурило?

Пугач. Не смійтесь... Який там не є Пугач, але він і там, на глухих степових дорогах, про свій обов'язок не забував... {Розв'язавши торбу, він підходить з нею до стола). Ось вам мої трофеї! Приймайте!

Широким жестом він кладе на стіл прострілений офіцерський кашкет.

— Фашистського офіцера серед поля з мотоцикла збив... Оце його кашкет. А це його документи... (Викладає на стіл документи). А це його "вальтер". (Кладе на стіл револьвер).

На присутніх все це, видно, справляє враження. В Бурятинського розгорілися очі.

— Ні, ти таки там недаром свої качани гриз! Вайсман, розглядаючи пробоїну на кашкеті показує її

Гречаному.

— Попав як, га? За одне таке попадання я б йому... кару пом'якшив.

Гречаний стоїть, щось обдумуючи. Пугач з помітним хвилюванням жде його слова.

— За самовільну твою відлучку, за твою оцю махновську розхристаність,— звертаючись до Пугача, повільно каже Гречаний,— мусили б ми тебе зараз судити отут суворим партизанським судом... Одначе на цей раз...

Бурятинський. Давайте спишемо. Дмитро Попик. Не слід би. Вайсман. Ая списав би... За рахунок його крученої індивідуальності.

Кравець. Але востаннє.

Гречаний. Такий у нас день сьогодні, такий настрій, що — хай.

Пугач (схвильовано схопивши зі стола револьвер, простягає його Гречаному). На! Візьми, Парфене... На знак відновлення нашої дружби!

Парфен бере револьвер. По відкритому хлоп'ячому його обличчю помітно, що подарунок йому подобається.

Парфен. Дякую. А кашкет та документи заховай...

Пугач (згортаючи в торбу свої трофеї). Це ще нам теж може пригодитись... (До хлопців). Ви, бачу, кудись зібралися, хлопці?

Кравець. Зібралися.

Пугач. Невже на завдання?

Гречаний. А чому — невже?

Пугач. Ех, пішов би і я оце разом з вами!..

Гречаний. Ні, ти приводь уже себе в порядок. І ще одно. Чим ти жандармам поясниш свою відлучку з села?

П у г а ч. А я до них не піду. Я три дні тепер на печі в гарячому просі відлежуватимусь.

Гречаний. А все ж таки — як спитають?

Пугач. Скажу, що до тітки в Балту ходив.

Гречаний. Завдав же ти, Семку, і нам, і собі клопоту... Ми на тебе тут так лютились, що якби під гарячу руку попавсь!.. (До хлопців). Ну, пішли.

В доброму настрої вони один по одному виходять з хати.

— Щасти ж вам, сину,— чує Парфен із темряви голос матері. Хурделить надворі. Сипучим снігом б'є хлопцям в обличчя. Край садка

серед заметілі вони розминаються: Пугач іде в один бік, Парфен із хлопцями — в другий.

Зимовий сонячний ранок. Базар у Врадіївці. Над усім базаром панує пронизливий голос якогось вояки, що кинувся в торгівлю:

— Камінці до запальничок! Запальнички до камінців! В молочний ряд з незалежним виглядом заходить

шеф місцевої поліції Антон Щербак. Мовчки заглядає в один глечик, в другий. Нарешті бере в якоїсь тітки горнятко з ряжанкою і, відставивши ногу, нахильці п'є. Напившись, втерся, рушає далі.

— А гроші? — запитливо кидає йому тітка вслід. Поліцай обернувся:

— Які ще гроші? За що?

— А за ряжанку!

— Я відроблю...

Розмахнувшись, щосили оперізує тітку натаєм по плечах.

Тітка, присівши, голосить.

В іншому місці йде замухришкуватий солдат з вогнегасником.

— Кому вогнегасник! Кому вогнегасник! — натужно, з циганським акцентом викрикує він.

Мимо нього якраз проходить з авоською Даша Дяченко.

— Купи вогнегасник, панінко! — пристає до неї румун.— Дешево віддам!

— Пане легіонере, нащо він мені? — всміхаючись, кидає на ходу дівчина.— Та й малий він у вас: ним не те що полум'я, іскри доброї не загасиш...

І, привітно махнувши солдатові рукавичкою, зникає в натовпі.

В ряду між жінками Поля Попик продає віники. До неї наближається Щербак. Вродлива дівчина, видно, привернула його увагу.

— Що продаєш, комсомолко?

— Хіба не бачите: віники.

Щербак знічев'я перекидає віники ногою.

— А нащо це... гм... віники?

— Як иащо? — простодушно дивиться на нього Поля.— Всяке сміття на смітник вимітати.

Жінки поблизу ледве стримують сміх. Від Щербака це не приховалось. Вивчально оглядає Полю:

— Це в тебе жарти такі: вимітати?..

— Пане поліцаю! Та це ж вона не про вас! — дружно вступилися за дівчину молодиці.— Це ж воно так-таки і є: для того й віник на світі, щоб сміття з хати вимітати!

Поліцай, кашлянувши, рушає далі. За кілька кроків обернувся:

— Забув спитати: звідки ти є, комсомолочко? (Поля мовчить). Врадіївська?

— А то ж яка.

— Ну я тебе ще знайду. Може, підженимось трохи. Пішов, граючи нагайкою, далі.

— Віником та на смітник, ха-ха-ха!..— сміючись, загомоніли до Полі жінки.— Добре ж ти його відбрила. Ще йому й "підженитись" забаглось, холуєві!.. В Дома-нівці до одної отак в'язнув, так вона його древесним спиртом почастувала — до ранку й з лоба повилазили...

— Ото щоб не приставав, а то позвикали глумитись... Поля. Недовго уже їм глумитись...

Жінка. Недовго, думаєш, дочко?

Поля (озирнувшись). Під Сталінградом цілу фашистську армію перебито. Ось почитайте... (Похапцем роздає жінкам листівки).

Підходить Даша.

Даша (до Полі). Як вам тут базарується, тітонько?

Поля (в тому ж жартівливому тоні). Та нічого, як бачите, спродалася: тільки три віники зосталось...

Даша (підморгнувши Полі). А я вже. (Нахилившись над віниками). Ці я, мабуть, собі заберу. (До жінок). Заміж виходжу, так свекрусі хочу подарунок зробити. (Підбирає віники). Оцей свекрусі. Оцей свекрові. А цей — з найміцнішим деркачем — муженьку! Щоб до нових віників вистачило...

Жінки сміються.

Даша, тим часом вклавши віники в сумку, випросталась, посміхнулась до Полі:

— Ну, а за плату... по дорозі домовимось. Адже ми з тобою, здається, супутниці, сестро?

Степова накочена серед сліпучих снігів дорога. Неквапом ідуть по ній, повертаючись з базару, Даша і Поля. Дорога пролягає горою, так що звідси дівчатам добре Ьидно знайомі села внизу, засніжені поля за ними, високий залізничний насип на виднокрузі...

Поля. Так, значить, фату уже шиєш?

Даша. А що я могла? Хлопцями ризикувати? Чи ждати, поки тих у бараках поморозять? А так — розлетілися хто куди: одні в ліси, інші по селах розсипались...

Поля. Ти ж знаєш, Замуріна хлопці вже на станції влаштували, стрілки переводить.

Даша. Тепер вони підуть жити. Азізова в Петрівці переховують, вже там він роботу веде.

П о л я. Велике ти діло зробила, Дашо! От тільки ціною якою... Не шкодуєш?

Даша. Що ти, Полю!

Поля. Таки переламала себе... Знову така ж весела, жартуєш...

Даша. І сміюсь, і жартую, а коло серця весь час як гадина в'ється... Дружитись, побратись навіки — яке це щастя для інших, як ждуть вони свого весільного дня! А мені, що мені залишається, Полю? Отак жити, хлопців у школі з ума зводити — і раптом самій себе віддати в руки лопухові якомусь... Мріялось—моряка покохаю, думалось — покохаю такого, що поцілунками його спалю, а тут... Ох, Полю, збожеволіти можна!

Поля. Рада б тобі чимось зарадити, Дато, але чим, чим?

Даша. Знаю, нічим: сама на це пішла. Ото тільки і втіхи, що недаром, що з бараків орли розлетілись.

Десь здалеку ледве чутно долинає гудок паровоза. Поля різко зупинилась, застигла на місці.

Даша. Чого ти, Полю?

Поля. Бачиш, он з Кам'яного Мосту ешелон виходить, набирає розгін... І ешелони ходять, і хлопців наших нема. Що трапилось? Як пішли ще вчора вночі на станцію, та й досі нема.

Даша. Хто повів?

Поля схвильовано). Парфен.

Даша. Може, поки прийдеш, уже й вони з завдання повернуться.

П о л я. Ні з чим? Ой навряд, Дашо, навряд... Цілу ніч заснути не могла,все передумала. Що б це могло бути? І їх нема, і поїзди ходять... Бач, пішов і пішов без затримки...

Даша. Довжелезний який... Видно, військовий.

Поля (вхопивши Дашу за плече). Глянь... чи то мені здається... он наче й другий димок із-за лісосмуги!

Даша (в радісному захваті). Зустрічний!

Поля (схвильовано дихаючи). Іде!.. Іде!.. А там же одна колія! Розумієш — одна!!!

На повній швидкості летять назустріч один одному два ешелони. Один німецький, другий — румунський. Перший — з фронту, другий — на фронт. Сивіють покриті інеєм танків й самохідні гармати на платформах. Ті, що з фронту,— подірявлені, покручені; ті, що на фронт,— з грізно піднятими в нових чохлах стволами.

• З кожною секундою меншає між ешелонами відстань. Зненацька вириваючись із-за лісосмуги, навально зближаються між собою на повороті, і нічим уже їх не стримати, не зупинити... Лунає пекельної сили удар, бачимо гору здиблених в небо вагонів, страшенний гуркіт розкочується на всю округу...

На горі, на високому шляху, Поля й Даша під той гуркіт кидаються одна одній в обійми, плачуть і сміються...

Поля (схвильовано й радісно дивлячись у той бік, де зіткнулися поїзди). Дашо, серденько, аж не віриться, що це наші хлопці там... Отаке вчинити!

Даша. Підлітки, одна юнь, а діла які... Ех, Полю! Таких любити! Не те, що мій Сундук.

Увесь врадіївський базар, висипавши на околицю, звернув свої погляди туди, на далеку лісосмугу.

Під лісосмугою, безладно громадячись, горять потрощені вагони, цистерни, рвуться боєприпаси.

Знесамовитілий Щербак гасає верхи на коні, розганяє людей:

— Ану> назад! Чого повитріщались? Крушенія не бачили?

— А що,— чути з натовпу,— вже на ваше крушеніє й дивитись не можна?

— Не можна! Не дивись! Розійдись! Конем затопчу!

— Топчи, топчи... Всіх не перетопчеш...

— Тут затопчеш, а там таки горить!

Горять вагони. Валить у небо чорний дим. Сліпучо сяють під сонцем засніжені безкраї степи. Поля й Даша, обнявшись, стоять удвох серед шляху.

Старий Пугач крокує вулицею в супроводі двох жандармів. Повертає з ними до себе на подвір'я.

Пугачиха зустрічає його на порозі вражена, перелякана:

— Якове, нащо ти їх привів?

Пугач, Казав я тому шибеникові: піди сам до них, заявись — не послухав... Ну так хай же тепер: не він до них, так я їх до нього!

Пугачиха. Якове, схаменись!

Старший жандарм. Де він?

Пугачиха. Охлялий він зовсім, простуджений...

Жандарм (грізно). Де він, питаю?

Пугачиха. На печі париться, бідолашний.

Пугач. Ідіть, ідіть, настрахайте його! Напоумте! Бо для нього батькове слово не закон.

Жандарми зникають у хаті. Чути, як заголосила там Пугачиха. За хвилину жандарми виволікають надвір напівроздягнутого Семка, що шалено відбивається від них, намагаючись вирватись.

Пугач (до сина). Казав я тобі: піди заявись офіцеру.

Під материнське голосіння жандарми тягнуть хлопця на вулицю.

Пугачиха (до чоловіка). Чого ж ти стоїш, чого не відбороняєш дитину?

Пугач (збагнувши нарешті, що вони забирають сина з собою). Куди ж ви його, куди?

Пугачиха (до чоловіка). Бач, навів, душовбивець! Рідну дитину на розтерзання віддаєш!

Пугач (забігши наперед жандармів, в нестямі падає перед ними на коліна). Пане! Паночку! Пустіть його! Я ж тільки настрахати просив!

Жандарм, відштовхнувши старого чоботом, сопучи, тягне хлопця далі.

Старий Пугач навколішках плазує за ними, в розпачі молить, благає:

— Богом прошу вас, віддайте! Один він у мене! Один!!

Партизанська землянка в Савранському лісі. В землянці троє: командир партизанського загону, з ним Моргуненко і уповноважений Українського партизанського штабу Красюк. Останній тільки що зайшов.

Командир загону (рекомендуючи Моргу нен-кові Красюка). Знайомтесь. Товариш з Великої землі...

Красюк. ...що спустився з маленького неба. Правда, не зовсім вдало: на півдорозі на гіллі сосни завис.

Моргуненко (розглядаючи Красюка). Якщо не помиляюсь... товариш Красюк?

Красюк. Так точно, Красюк.

Моргуненко. Один час ви були, якщо не помиляюсь, секретарем міськкому партії в Первомайську.

К р а с ю к. А ви, якщо не помиляюсь, товариш Моргуненко, Володимир Степанович? Директор Кримчан-ської середньої школи?

Моргуненко. Колишньої — додайте.

Красюк. І майбутньої — додаю.

Командир загону (до Красюка). Товариш Морг гуненко і зараз оце до себе в Кримку зібрався... У нього там організація діє з його вихованців.

Красюк. Чув, чув... Це якраз добре, що я вас зустрів. Бачите, Володимире Степановичу, я прибув сюди з групою десантників по завданню Українського партизанського штабу. Яка мета нашого

прибуття? Сили на місцях настільки визріли, що штаб вважає за доцільне провести деяку реорганізацію. На базі окремих загонів і підпільних груп вирішено створити в Приб жі велике партизанське з'єднання. В нього ввійдуть загін Чорного, кривоозерська бойова група, доманівська та інші. Сюди ж мусить ввійти і ваша юнацька "Партизанська іскра".

Моргуненко. Це можна їм передати?

К р а с ю к. Передайте як наказ. Готуйте до негайного виходу в ліси.

Моргуненко. Скільки це радості буде для них... Це ж їхня мрія.

Красюк. Судячи з усього, у вас там діє прекрасна молодь. Передайте їм вітання з Великої землі, передайте, що отой гуркіт, піднятий ними на залізниці, було й на Великій землі чути.

Моргуненко. Передам. Все передам.

Командир загону (проводжаючи Моргуненка до виходу). А як добиратися будете?

Моргуненко. Доберусь. Не первина.

Командир загону. Одначе на цей раз будьте особливо обережні. В нас є відомості, що там...

Моргуненко. ...почались арешти?

Командир загону. Так.

Моргуненко. Я знаю про це. Саме тому й хочу швидше бути там, на місці подій.

Хата Гречаних. Після бойової операції на залізниці Парфен, розкинувшись та лежанці, міцно спить. Він у тому ж самому лижному костюмі, в якому виходив уночі на завдання.

Надворі вже сутеніє.

Грюкнувши дверима, в хату прожогом влітає Маня. Вся в снігу, підбігає до лежанки, починає щосили торсати брата.

М а н я.Парфене! Парфеие! Вставай!

Парфен (неохоче повернувши до сестри свою чубату, розкудлану голову). Що, вже ранок?

Маня. Не ранок, а вечір! Ну встань же! Арешти в селі!

Парфен одразу схоплюється, сідає.

Маня. Митю Попика взяли, Ваню Герасименка, Кучера Шурку... А на Пугача батько сам жандармів навів...

П а р ф & н. І його... І Пугача взяли? Маня. Його першого... Ще з обіду в. сигуранці сидить!

Парфен. Мотай зараз до Бурятииського! Викличеш, шепнеш йому: "На острові. Негайно!.." Хай усім, кому встигне, передасть. Ясно?

Маня. Ясно.

Парфен. Біжи! • Маня. Біжу!

Дівча стрімголов кидається в двері.

Парфен, добувши з-під подушки револьвер, дозаряд-жує його, похапцем набиваючи обойму патронами.

На острові. Вже зовсім смеркло. Скриплять під вітром голі дерева, шумлять очерети.

На галявині, тісним колом оточивши Гречаного, стоять іскрівці — члени комітету, члени бойових груп.

Гречаний. Становище загрозливе. Почалися арешти. Ми ще не знаємо, яка причина, але треба якнайшвидше попередити товаришів, щоб усі були напоготові. Волошин.

— Я!

Гречаний. Тобі завдання пробратися зараз у Кумари — попередити групу Вайсмана. Давай, мчй... Волошин. Єсть! (Зникає в темряві). Гречаний. Паламарчук!

— Я!

Гречаний. В Андріївку! Попередити групу Даші Дяченко!

Паламарчук. Єсть} (Зникає в темряві). Гречаний. Холод! Тамара Холод. Я!

Гречаний. В Кам'яну Балку. Сповісти Надю Бу-ревич!

Тамара. Єсть! (Нечутно зникає в очеретах).

Г р е ч а н ий. А нам треба спробувати звільнити товаришів — Герасименка, Попика, Пугача...

Несподівано для всіх із-за дерева з'являється Пугач.

Вражений його появою, Парфен не в силі приховати своєї радості.

Парфен. Сьомик! Вирвався! Випустили?

Пугач (глухо). Як бачиш...

Парфен. От здорово! А хлопці?

П у г а ч. Хлопці ще там.

Бурятинський. Хіба ви не разом були?

Пугач. Разом, але... ну вони ще там.

П а р ф е н. А ми тут у зв'язку з вашим арештом аврал підняли. Скликали оце всіх, кого встигли повідомити...

Пугач. Товариші. Вислухайте мене. Вислухайте, а тоді хоч і вбийте отут!

Парфен. Що з тобою, Сьомо? Що трапилось?

Пугач. Мене випустили після того, як... як я назвав вас.

Парфен (вражений). Ти... Кого назвав? Пугач. Тебе назвав. Полю назвав! Кравця! Бурятии" ського! Вайсмана! Дашу! (У відчаї). Всіх, всіх! Кравець. Прикінчити його! Бєлічков. Отут, як собаку!

Пугач. Хлопці! Тільки не зараз! Ще не все пропало, ще є вихід!

Парфен. Який?

Пугач. Напасти на пост. Вбити офіцера, забрати список назад.

Чернявський. Думаєш, він не встиг уже його десять раз передати?..

Пугач. Не встиг! Я знаю — не встиг! Це тільки що було. Він згорнув його! Поклав собі до кишені френча!

Гречаний. Кравець! Бурятинський! Негайно на дорогу! Обрізати на Голту проводи!

Кравець і Бурятинський без слів кидаються виконувати наказ.

Гречаний (до Пугача). Ну що ж з тобою... Кулю тобі в лоб?

Пугач. Як хочте. Знаю: винен перед вами... Але дайте ніч. Дайте мені одну оцю ніч! Я спокутую! Я сам вам уб'ю офіцера, з м'ясом вирву у нього той список!

Ісаченко. Тепер вирвеш...

Пугач. Вирву! Він у кабінеті ночує! Жандарми розійдуться на пости, в секрети... Доручіть — і до ранку список буде у вас!

Маруся. А *юго? Доручіть, хай спокутує... Розквитатися встигнете!

Поля (до Пугача). Розкажи, як це сталось? Тебе били?

Пугач (показує їй руки). Ось пальці порозпухали — голки заганяли під нігті. Ох, як там катують, гади! Ісаченко. А інших... Митю, Івана хіба не били?

Пугач. Били і їх. О, як ще били!

Парфен. Але ж вони мовчали? Чи в них, по-твоєму, нерви не такі чутливі, як у тебе?

Пугач. Думаєш, він мене побоями взяв? Чобітьми по мені топтались — терпів, голки заганяли — терпів, а ось коли вже надвечір підвів він мене до вікна і сказав: дивись!., тут у мене наче щось обірвалось... Глянув я, а там крайнеба палає і граки над хатами літають... Діти галасують на ковзанці... І все оце буде, а я ні? Ех, друзі, складний це світ — людська душа! Та й кому стало б легше, якби вони з мене труп зробили? А головне — я був певен, що тільки вийду — вас попереджу. І вас' попереджу, і в той же час себе, своє життя збережу для організації.

Бєлічков. Безчесне життя й для організації не потрібне.

Гречаний. Ясно одно: нападу на пост не минути. Тож не гаятись. Я пропоную такий план нападу. До приміщення вриваємось ми вдвох — я і Пугач. Там більше не треба. Я беру на себе зняти вартового, звільнити з камери товаришів, тобі, Пугач,— знищити офіцера, добути список...

Пугач (з готовністю). Буде зроблено!

Гречаний. Групу прикриття очолить Ісаченко з своєю п'ятіркою. Вам йередається кулемет, бо якщо підоспіють жандарми з обходів, вам доведеться туго... Дівчата — Поля й Маруся — будуть при вас: можливо, треба буде кому робити перев'язку. Все ясно?

Голоси. Ясно.

Гречаний. Тоді — по зброю. Вам, дівчата, захопити бинти й смолоскипи. Збір призначаю біля Михай-лишиної пустки.

На місці збору — біля напівзруйнованої Михайли-шиної пустки — стоїть Парфен. Ровом, попід зарослями дерези, пробирається з

незапаленим смолоскипом у руці Поля. Наблизившись до Парфена, передихнула.

Поля. Нема ще нікого?

Парфен. Ми перші з тобою.

Поля. Я так спішила... Хотіла хоч трохи з тобою удвох побути... А то коли тепер і доведеться... Адже це таки бій.

Парфен. Бій.

Поля. Кажуть, що людина перед боєм наперед може відчути, загине вона чи ні.

П а р ф е н. Я не вірю в передчуття.

Поля. Я теж... Чомусь віриться, що обоє ми житимем, живими зустрінемо ранок... Володимир Степанович уже знає, що в нас тут піднялось?

Парфен. На жаль, ні. З ним у мене зустріч на завтра на вечір призначена. А нам, правду кажучи, зараз його дуже не вистачає.

Поля. Не журись, Парфене, все буде добре. Ось розштурмуємо їх, проклятих, очистимо від них Крим-ку...

Парфен. А там?

Поля. А там очистимо все Побужжя... Парфен. А там? Поля. А там уже й весна буде. Парфен. Ти сірники захопила? Поля. На ось візьми... Скажи, Парфене... невже ти ніколи не догадувався про мої почуття до тебе? Парфен. А ти про мої?

Поля. Іноді... трохи. А оце вирішила: побіжу, побачуся, все йому скажу. Бо уб'ють ненароком, а він і не знатиме, які до нього почуття в серці носила одна дівчина.

Парфен. Ні, Полю, я знав, я знаю. Та й хіба можна цього не знати?
Поля. Це правда.

Парфен. Одна ти для мене — раз і назавжди. А що не говорив тобі досі про це, то... хіба зараз про це говорити? Знати, що тебе кохають, самому кохати — це ж яке щастя! Аж навіть соромно бути таким щасливим, коли навкруги стільки горя, коли весь народ наш у горі...

Поля. Може, це й справді гріх, що ми в такий час... покохались?

Парфен. Ні, те, що я почуваю до тебе, не може бути гріхом. Це — як сонце. Куди не йду, що не роблю, весь час мовби почуваю на собі твій погляд. Як промінь сонця, скрізь він мене дістає... І тоді хочеться зробити ще більше, ще краще, щоб ти могла гордитися мною...

Поля. Отак і мені... Не буваю ніколи одна, все наче удвох та удвох ми, все бачу очі твої, усмішку... Парфене! Треба ж було, щоб таке радісне, таке світле почуття прийшло до нас в це лихоліття?!

Парфен. Може, для того й прийшло, щоб окрилити нас... А тс-с! Здається, хлопці йдуть.

Заходять групою хлопці" тягнучи кулемет.

Ісаченко (до Полі й Парфена)— Пробачте, якщо перешкодили...

Поля (пригортаючись до Парфена). Нам тепер уже ніхто не перешкодить. Ніхто і ніщо!

Ніч. В приміщенні жандармського поста темно. Світло горить лише в кабінеті локотенента Анушку. В кабінеті двоє — Анушку і його собака Консул. Розхристаний, в розстебнутому френчі офіцер нервово крутить ручку телефону:

— Алло! Алло! Голта! Голта!

Телефон не відповідає. Лайнувшись, Анушку втомлено відкинувся на спинку крісла.

В цей момент Консул, нагостривши вуха, став передніми лапами на стіл.

Лунає постріл. Гасне світло. В півтемряві бачимо, як падає на порозі вартовий. Гречаний, переметнувшись через нього, кидається до дверей камери визволяти товаришів. Пугач з розгону відчиняє двері до кабінету Анушку. Назустріч йому кидається Консул. В темряві зав'язується смертельна боротьба. Надворі, в районі поста, знялася стрілянина.

В цей же час в Катеринці над убогою постелькою доньки стоїть з дружиною Моргуненко. Він нероздяг-нутий, лише скинув шапку, тримає її в руці. Зачувши далеку стрілянину, насторожився.

Моргуненко (прислухаючись). Десь за річкою. Йібито в Кримці... Що б це могло бути?

Дружина (намагаючись приховати тривогу). Мабуть, жандарми знову понапивались... На тому тижні теж отак, п'яні відкрили серед ночі пальбу.

Моргуненко. Вже й кулемет строчить... Ні, Шу-ро, це не п'яні.

Дружина. Вранці дізнаємось...

Моргуненко. Вранці? Ні, я мушу дізнатися зараз.

Дружина. В кого? Нема кого спитати...

Моргуненко. Ніч темна, я зможу непомітно пробратись на той бік...

Дружина. В Кримку? Та ти ж чуєш, яка там стрілянина... Там справжній бій іде!

Моргуненко. Саме тому. Шурочког саме тому... (Нахилився над донькою, ніжно погладив її по голові). Не хворіла?

Дружина. Ні.

Моргуненко. Згадувала?

Дружина. Часто.

Стрілянина наростає. Моргуненко ще мить мовчки постояв над дочкою, потім вклонився їй, вклонився дружині і, надівши шапку, рушив до дверей.

Над Кримкою розгоряється заграва: горить жандармський пост. Відблиски пожежі лягають на хати, на сніги, на дерева. Десь унизу біля річки строчать автомати, моторошно розсипається в небі зеленаве сяйво ракет.

Криваву заграву, що палає над Кримкою, тривожні сигнали ракет уже помічено в Первомайську.

Весь жандармський легіон піднято на ноги. В приміщеннях надриваються телефони, вулицями пролітають зв'язківці-мотоциклісти, всюди тривожний лемент:

— Аларма! Аларма! Аларма!

...Попід садками, пригинаючись/біжать троє: збуджений після бою Гречаний та змучені допитами, щойно вихоплені ним із жандармерії Дмитро Попик та Іван Герасименко. Руки у звільнених ще поскручувані дротом, і Гречаний на ходу намагається порозв'язувати їх.

Задихані, зупиняються край села під старою почорнілою скиртою. Гречаний, обриваючи дріт, розв'язує набряклі руки Попикові, потім Герасименкові. Коли затягнутий вузол не піддається, Парфен з люттю розгризає його зубами. Стрільба рідшає, даленіє.

Герасименко. Щось кулемет наш перестав озиватись.

Дмитро. Патрони, мабуть, кінчились.

Герасименко. А ті січуть...

Дмитро. Бач, аж де ракети пускають... і он, і он... Невже так далеко наших відтиснули?

Герасименко. Розсіяли їх, видно, по селу.

Дмитро. Куди ж без патронів... Сили явно нерівні.

Гречаний. Де ж це Пугач пропав?

Герасименко. Не подобається мені вся ця історія з Пугачем...

Дмитро. Мені він не подобається ще відтоді, як зі степу з своїми трофеями повернувся... Може, й оті трофеї його — одна туфта?

Захеканий, збаламучений з'являється Пугач.

Пугач. Хлопці! Кучера в перестрілці вбито! Але зате й жандармів там накосили!

Гречаний. А офіцер твій де?

Пугач. Поки я з Консулом... Офіцер утік!

Гречаний. Із списками?

Пугач. На жаль... Через вікно виплигнув. Я йому тричі випалив навздогін, але ж темно — чорта влучиш!

Дмитро. Отже, віддав їм списки.

Герасименко. Тепер на ранок карателів жди...

Гречаний. Що ж, Семку... Зрада твоя діє. Людей назвав, люди гинутимуть, а ти думаєш жити? (Різко). Ні, гинь ти перший!

Стріляє Пугачеві в груди. Той падає.

Ось уже нема під скиртою нікого, лиш темніє при відблисках заграви скоцюрблений Пугачів труп та од-далік на пустирищі самотньо догоряє наспіх ввіткнутий у сніг смолоскип.

Диктор. Вранці на Кримку, на Кумари, Кам'яну Балку та інші села, в яких діяла "Партизанська іскра", нагрянули каральні загони окупантів.

Зіскакуючи з грузовиків, зі зброєю напоготові карателі лавами наступають на бунтівні села. Голосять по дворах матері, як у часи татарського нашестя.

Облави, обшуки, арешти...

Роз'ярілі карателі діастають по дворах, хапають на вулицях юнаків і дівчат, б'ють, нещадно скручують їм руки. Підганяючи прикладами, турлом женуть пов'язаних людей до. машин, з розгону кидають у кузови...

Велика, з двоповерховими нарами камера в перво-майській тюрмі. Тут уже набилося кілька десятків щойно захоплених по селах іскрівців та тих, хсого підозрюють у зв'язках із ними. Бачимо на нарах Тамару Холод, Марусю Коляндру, Полю Попик... Поля, нахилившись, саме робить перев'язку Парфеновому батькові — Карпу Даниловичу, що, як і батько Бєлічкова, теж опинився тут, серед молодих в'язнів. У кутку просто на підлозі збилися купою Вайсман, Кравець, Бєлічков — син, брати Волошини, Клименюк... На горішніх нарах вмостились двоє найменших в'язнів — іскрівських зв'язківців. Друзі по школі, обоє ще під враженням несподіваної зустрічі, вони зачудовано розглядають один одного.

1-й хлопець. Павлик! Невже й ти зв'язковий?

2-й хлопець. А чим я гірший за тебе?

1-й хлопець. Ну ти диви. Якби оце жандарми нас тут йе звели, так би й досі не знав, що ти, Павлику, теж іскрівець!

2-й хлопець. Я про тебе теж ніколи й не подумав би! Щоб таке мале...

1-й хлопець (наїжачившись враз). Ох, великий обізвався! Та у нас у Кумарах таких, як ти, по десятку на мізинець берем...

2-й хлопець. Овва! У нас у Степківці таких, як ти, по двадцятеро на кіло йде!

Голоси їх тонуть у загальному гаморі.

Важкі, окуті залізом /лвері раз у раз відчиняються, і вартові вштовхують" до камери нових арештованих.

Ось у закривавлених шинелях з'являються на порозі троє полонених — Азізов, Газізов, Замурін.

— Здорово, братці!

— Здорово, брати!

Дівчата, в яких руки не зв'язані, кидаються допомогти їм добратися до нар. Маруся Коляндра обережно веде шкутильгаючого Азізова. Посадивши його скраю на нарах, випросталась, стоїть, схвильована, перед ним. Азізов ловить на собі її пильний жагучий погляд.

Азізов. Чого ви так дивитесь на мене?

Маруся. Так... Гарно мені дивитись на вас.

Поля (до Азізова). Ви їй ще відтоді, із залізниці, в душу запали.

Азізов (до Марусі). Це правда?

Маруся (сміливо). Правда.

Азізов. Будь ласка, сядь біля мене, дівчино...

Маруся (сіла, з гордістю поклала йому руку на плече). Хоч тут та посидимо поруч.

В коридорі тим часом знову чути гомін вартових, дзенькіт заліза.

Тамара. Ланцюги?

Маруся. Когось у кайданах ведуть.

Двері відчиняються, і поріг переступає веселий, закутий в товстелезні ланцюги Бурятинський. Без шапки він здається зовсім маленьким, тендітним. Камера зустрічає хлопця радісними вигуками:

— О, це ж Андрійко наш!

— В ланцюгах, як декабрист!

— Іде один, а дзвону — наче десятьох ведуть! Бурятинський (весело). Це мене Романюка в

нашій кузні так обкував. "На цього хлопця,— каже (перекривляючи Романюку),— треба добрі ланцюги, бо вік з-під самої руки випорсне!" Зняв оце з колодязя ланцюг і навхрест мене обкував!

При цьому Бурятинський ще раз, ніби для розваги товаришів, потряс, подзвонив своїми кайданами.

А в дверях тим часом уже з'явилася Даша Дячен-ко — в красивій зачісці, в довгому вінчальному білосніжному платті, що виднілося в неї з-під накинутого йа плечі пальта.

— О, Даша! — кинулись до неї дівчата.— Невже тебе прямо з весілля взяли?

Даша (усміхаючись). Тільки почали мене дівчата наряджати, а тут і ці явились...

Бурятинський. А Сундук Сундуклейович де ж твій?

Даша. Його ще там, на місці, відпустили.

Бурятинський. Мабуть, хабарями відкупився?

Даша. Самій довелося за нього просити... Бо як заскімлив, як підняв лемент! "Це ти все наробила, через тебе й мене в тюрму тягнуть!" Оце ще, думаю, й там вік мене, як шашіль, точитиме... "Панове,— кажу,— відпустіть ви його, бога ради, хіба ж не бачите — це ж макуха, а не чоловік. Невже ви думаєте, що я могла йому душу відкрити?" Подивились вони на нього й тримати не стали. Бідолаха так зрадів, що як ухопив того сидора з харчами та як рвоне...

Маруся. Про сидора не забув?

Даша. Ще б пак! Як вхопив та як урізав від машини — тільки смуга лягла. Ні разу й не оглянувся, навіть попрощатись зі мною забув. (Крізь гіркий сміх). А як-не-як все ж таки наречена, га? Попрощатись усе б таки мусив?

Бурятинський. Ото кавалер!

Даша. Тепер мені, Андрійку, нічого не залшпається, як тільки тебе в кавалери взяти. (Жартома обіймає зовсім малого проти неї Андрійка).

З кутка, де лежать пов'язані, поволі наростає пісня, тужлива, невільницька. Ось уже могутній її розлив заповнює камеру...

В цей момент двері широко відчиняються і на порозі з'являється Моргуненко. За ним до камери входять префект Ромулюс і шеф поліції Щербак.

Ніхто з арештованих не сподівався, видно, бачити Моргуненка тут, тому всі одразу повставали, потяглися вперед, оточили свого вчителя. Він стоїть, усміхається до всіх, наче в класі перед початком уроку. Бачить перед собою Вайсмана, Полю, Бурятинського, Дашу, батьків — Гречаного і Бєлічкова, Азізова і Замуріна... Малих зв'язківців угорі.

Щербак (киваючи арештованим на Моргуненка). Ось він, ваш призвідця... Довго ж ми за ним охотились! Тепер він наш... Це йому дякуйте, що сюди попали. Це він увів вас в оману! Він вас усіх збаламутив!.. (До передніх арештованих). Ну, чого ж ви стоїте? Бийте його!

Ніхто не рухається.

Щербак. Ну, чого ж ви? Якби не він — гуляти б вам оце на волі... Він вас погубив! Бийте його! Плюйте на нього!

Знову мовчанка. Потім з глибини натовпу чується дівочий голос:

— Цього ми не можемо... Це наш вчитель.

Щербак. Вчитель! Бандюга він тепер, а не вчитель! Стільки молодих жизнів погубив, а ви його жалієте? Бийте, кажу! Хто перший ударить — тому воля. Хто не спасує, того ось пан префект сьогодні ж на волю випуска!

Всі переводять погляди на префекта. Префект. Так, випускаю.

Щербак. Ну? (До найміцніших хлопців). Такі козарлюги— і бояться... Воля ж, воля вам обіцяна! Ну, хто перший?

Вайсман. А це точно, що... волю даєте?

Префект і Щербак (в один голос). Точно, точно!

Вайсман (до Щербака). Тоді розв'язуй... Щербак (обрадувано). Одразу видно козака! Всі, затамувавши подих, стежать, як Щербак похапцем розв'язує Вайсманові руки. Коли розв'язав. Вай-сман, не поспішаючи, робить кілька простих рухів, щоб розігнати кров: туго

зав'язані перед тим руки йому позатікали. Щербак нетерпляче жде. І ось, нарешті, Вайсман, відсторонивши передніх, розмахнувся із-за плеча і щосили б'є... Щербака: — На тобі, гад!

Від дужого юнацького удару Щербак вилітає за двері. За ним, короткозоро ловлячи на порозі сторчаки, визадкував у коридор і префект Ромулюс.

Наступного дня вранці в кабінеті Ромулюса, йде інструктаж. Перед роздратованим префектом заціпеніли групою локотенент Анушку, ад'ютант префекта і ще кілька жандармських офіцерів.

Префект. Ганьба і ганьба, панове. Допустити, щоб якісь сільські дівчиська кинули нам виклик, збудора-жили всю округу! Повторюю — це ганьба. Поїзди летять під укіс, повсюдно проти нас ведуть пропаганду, ночами з нечуваним зухвальством нападають на наші пости... А ми? Ми хляпаємо вухами, а потім, звісно, нам тільки й залишається, що в негліжованому вигляді робити нічні перебіги від своїх блок-постів до Голти...

Анушку. Пане префекте, дозвольте...

Префект. Не дозволю! Нічого не дозволю! Годі! Всю префектуру перетворити в клекочучий кратер вулкана! Озброєні іржавою зброєю діти кидають виклик жандармському легіонові... Більше я не бажаю покривати ваше нехлюйство, діставати за нього гучні ляпаси з Бухареста!

При цих словах офіцери здивовано переглядаються.

Префект (помітивши їхній подив). Так, так, з Бухареста! Чи ви гадаєте, що там нічого не знають про юних ваших розбійників?

Анушку. Але ж ми їх викрили... г П р е ф е к т. Цього мало. Ми їх можемо розстріляти— цього теж буде мало. Від нас вимагають іншого. Злочинці мусять публічно зректися своїх злочинів і своїх переконань... Чуєте?

Ад'ютант. Так точно!

Префект. Якщо ми цього від них не доможемось — там, в Бухаресті, це розцінюватимуть як нашу поразку, як крах всієї нашої виховної діяльності в Трансністрії, як доказ, зрештою, того, що місцева молодь зосталась глухою до нас, до самої ідеї руму-нізму.

Один з офіцерів. Головне було їх виловити, а все інше — це вже дрібниці.

Префект. Не думаю. Виховані колгоспним режимом, ці юні фанатики поки що не виказують ніякого бажання відступитися від своїх переконань і таврувати своїх ватажків... Зломити їхній дух буде нелегко. Сьогодні з Овідіополя на допомогу нам прибудуть кілька досвідчених офіцерів СС. Разом з ними, я сподіваюсь, ми досягнемо поставленої мети. Зрозуміло, що всі засоби для цього вважаються дозволеними... Отже, дійте.

Офіцери, виструнчившись, беруть під козирки.

Камера тортур. На столі посеред камери лежить непритомний після катувань Моргуненко. Його одли-вають водою. Опритомнівши, він бачить над собою худе, зле обличчя офіцера-гестапівця. За гестапівцем, чекаючи, стоять кілька чинів румунської жандармерії.

Гестапівець (до Моргу ненка). Востаннє тобі раджу: проси пощади...

Моргуненко (кволим, поступово міцніючим голосом). Пощади? На своїй... на рідній своїй землі? (Усміхнувся). Нема логіки...

Знову з усіх боків на нього посипались удари...

Стіна в тій же камері. Чорне залізне крюччя, позабиване аж під стелею. Викручуючи юнакам руки, кати у ряд підвішують на крюках одного за одним — Вай-смана, Кравця, Клименюка, Бєлічкова, Бурятинського... Звертаються по черзі до кожного:

— Кайся!

У відповідь чують від кожного:

— Ні! Ні! Ні!

Коли черга підходить до Бурятинського, хлопець у відповідь показує катам язика.

На допиті Маруся Коляждра. Офіцер волочить її по камері за коси.

— Де "кодимка"? Де колоски?

Дівчина у відповідь плює йому в обличчя.

її змінює Даша Дяченко, розпатлана, обшарпана. Жаром товстої розпаленої сигари офіцер тикає їй в обличчя, в шию, в груди, щораз приказуючи роздратовано!

— Просись! Просись! Просись!

І дівчина, затявшись на одному, щоразу викрикує йому у відповідь:

— Ні! Ні! Ні!

Між дверима бачимо закладену смуглу, красиву дівочу руку. Кати допитують Полю Попик.

Офіцер (поступово надавлюючи дверима дівчині руку). Де він? Де Гречаний?

Поля, зціпивши зуби, мовчить.

О ф і ц е р. Ти мусиш знати. Адже ж то любов твоя... (Ще дужче налігши плечем на двері). Чи, може, ти й любові тепер зрікаєшся?

Поля (крізь нестерпний біль). Ні, не зрікаюсь.

Офіцер. Тоді ти мусиш знати, де він. Скажи — і ти вільна.

Поля. Нічогісінько вам не скажу!

Офіцер. Скажи тільки це: де він? Де? Чи, може, його й серед живих уже нема?

П о л я (з болем, і з гордістю, і з погрозою з голосі). Ви його ще почуєте!

Перекошений люттю офіцер щосили натискає плечем на двері.

Густий туман застилає поле. З туману повільно виходить обідраний, схудлий Парфен. За ним шкутильгає Дмитро Попик. Ще далі плентається Герасименко, гризучи сирий качан на ходу.

Несподівано перед ними виникає з туману скирта, далі — заросла дерезою, напіврозвалена пустка.

Гречаний (присівши і зірко вглядаючись вперед). Хлопці! Михайлишина пустка! Єй же єй!

Дмитро (присіваючи поруч). Треба ж тобі отаке... Три доби ¡30 степах та байраках блукати і знову опинитись у Кримці.

Герасименко. Туман та ще, може, нечиста сила,..

Гречаний. Отак воно — без компаса та без карти.-..

Герасименко. Просто зачароване коло якесь... І вже вечоріє.

Дмитро (до Гречаного). Яке ж рішення приймемо?

Гречаний (підвівшись, пошкрібши п'ятірнею свій густий закудланий чуб, з якого стирчать остюки, полова). Пробитись крізь німецькі пікети за Буг нам не вдалося, хлопці. Проблукали в тумані по степах, пообдирались по тернових байраках, тепер ось знову стоїмо перед Кримкою. Що залишається? (Дивиться на Дмитрові ботинки, що зовсім розлізлися тому на ногах, на Герасименка, що, зігнувшись, босий стоїть на снігу). Три доби ми нічого не їли, нам треба добути якогось харчу, одежі, взуття... І якщо вже судьба чи тумани привели нас у Кримку, до рідних осель, то я пропоную тимчасово розійтись, переховатися кілька днів, хто де зможе... Наберемось сил, розвідаєм, що там і як, а потім знову...

Попик. Де ми потім зійдемось?

Гречаний. Через три дні рівно опівночі на острові... Там, де приймали присягу. (Подаючи товаришам руку). Ну, до скорої...

Герасименко. До скорої.

Попик. До скорої.

Попрощавшись, розходяться в туман.

Пізно увечері Парфен пробирається садком до батьківської хати. Підкрався до вікна, зазирнув у шибку... Цигани! Цілим кублом. Просто серед хати на долівці жевріє вогнище. Хата як пустка. Ні рушників, ні ікон на стінах... Чорні патлаті чужинці покотом сплять на якомусь лахмітті довкола вогнища. Стара циганка, куняючи, смокче люльку...

З зусиллям відірвавшись від рідного вікна, хлопець знеможемо йде в темряву шукати якогось пристановища.

Ось стара, запущена при окупантах колгоспна кузня. Без вікон, без дверей... Озираючись, Парфен зайшов усередину, поворушив у горні давно згасле вугілля. Нема тепла — сама жужелиця... Глянув на стелю. Темніє дірка на горищі. Подумав. Потім, підважившись на руках і опираючись ногами об стіну, важко поліз на горище.

Сонячний ранок. Капає зі стріх. Через занехаяне колгоспне подвір'я іде поліцай Романюка з Яковом Пугачем. В Романюки на плечі карабін, в руці — обривок товстого ланцюга (як від плуга). Ідуть в напрямку до кузні.

Романюка. Оце, пане старосто, хочу виклепати з оцього цепу ще кілька наручників. Бо не одного ще доведеться окувати.

Яків (скорботно). Куйте, куйте... Всіх би їх треба окувати... Всі вони одним духом дишуть.

Романюка (тряснувши ланцюгом). В доброго хазяїна защіпка має бути напоготові... Пан локотенент тепер суворо питає з нас...

Зайшли в кузню, роззираються довкола. Зненацька Романюка помітив на стіні виразні сліди — відпечатки ботинок, що потяглися кудись на горище.

— Тс-с!— таємниче подав він знак Пугачеві, і обидва навшпиньках позадкували до порога. За мить пополотнілий Романюка вихопився на подвір'я:

— Кар-равул! Кар-равул!!!—зарепетував він щосили.

І ось уже звідусіль мчать до кузні жандарми, поліцаї, посадники — цигани... Шеф поліції Щербак примчав верхи на білому забрьоханому коні. Метушня, гамір... Анушку віддає своїм гардіанам наказ направити на крівлю кузні кулемет. Романюка, запінившись, хапливо пояснює локотенентові:

— Там їх ціла банда! Повне горище! Кубло! Гніздо! Ось де вони окублились!

Солом'яну крівлю кузні прострочує крупнокалібер-ний кулемет.

Після доЬгої кулеметної черги Анушку гукає вгору у бік кузні:

— Ей, хто там є! Ви оточені! Виходьте! Здавайтесь! І знову січе попід стріхою кулемет.

Коли й ця черга змовкає, захеканий Романюка звертається до офіцера з новою порадою:

— Ні, це нічого не дасть! Простими кулями їх не візьмеш! На них треба оті, що з вогнем! Підпалити! Повикурювати!

Ще стрільба, і ось уже кузня обволікається димом, горить.

Бачимо, як із тильного боку кузні, від городів, подряпані юнацькі руки енергійно продирають дірку в солом'яній крівлі. Ось уже, задихаючись від диму, в отворі між кроквами з'являється Парфен іг не вагаючись, стрибає звідти на землю.

Біжить садками, городами, провалюючись у почорнілому, що вже взявся знизу водою, снігу. Йому чути, як позаду наростає дикий лемент і гвалт погоні:

— Он він! Он він! Лови! Переймай! Живим його! Живим!

Перехопився через старий напівповалений тин, і знайома широка вулиця відкривається перед ним. Тільки кинувся, щоб перетнути її, як із-за рогу, із-за будівлі зненацька вилітає на повнім галопі Антон Щербак, жене коня просто на нього, на Гречаного.

Гречаний миттю обернувся, вихопив револьвер.

Лунає постріл, і Щербак, зметельнувши руками, повалився з коня.

Лемент погоні тим часом наближається, ось уже переслідувачі озвірілою юрбою ринулись у вулицю, і раптом Романюка, що біжить в числі перших, оторопіло вирячив очі: замість шефа поліції Щербака він бачить верхи на тому ж коні... Гречаного!

— Стій! Бий! Держи!

Але Гречаний уже пришпорив коня і, припавши до гриви, птицею понісся вподовж села. Під розпатланою русявою шевелюрою видно його лице — натхненне, сміливе, осяяне гордим відчуттям власної окриленості... Пролітає вулицею мимо хаток, облитих сонцем. Мимо садків, що вже чують весну. Мимо батьківського подвір'я, мимо Полиного подвір'я... Бачить на причілку в неї торішні морозом побиті мальви...

Село збурено лементує, звідусюди чується наростаючий шум погоні. Все ближче дзижчать кулі... Кінь під Гречаним спотикнувся, впав. Переслідувачі наближаються:

— Живим його! Живим, бандита!

Кинувши пораненого коня і відстрілюючись на бігу, Гречаний повертає униз до річки.

Річка вже набухає по-весняному, талі води плесами розіллялися поверх криги. Стрибнувши з крутого берега, Парфен кидається через річку на знайомий острів, на той острів, де приймали присягу. Стара крига вгинається, пружинить під ногами, тала вода розлітається йому вслід ясними сонячними бризками.

Ось він уже на острові. Зупинився за корчем старої верби, перевів дух.

Сяє сонце, шелестить під весняним вітерцем торішній очерет.

А там, у селі, не вщухає ґелґіт. Весь берег усипаний жандармами, поліцаями, циганами...

— Он він! Он за вербою причаївся!долинає відтіль.— Стій, не стріляй! Наказано живцем його взяти!..

Кілька жандармів під'їхали до берега возом, запряженим парою добрих коней, і зупинилися па самій видноті напроти острова.

— Ей ти там! — вихопившись на воза, гукає Романюка на Гречаного.— Здавайся! Дружків твоїх обох уже пов'язали! Ось полюбуйся!

І на підтвердження своїх слів він підіймає над возом, грубо піймавши за чуба, мертвого Дмитра Попика...

Парфен, стиснувши зуби, прицілюється в Романюку із-за верби. Романюка встигає присісти, заховавшись за воза.

— Гардіани! — вигукує впрілий, забрьоханий локо-тенент Анушку, зібравши біля себе жандармів.— Невже ми тут до вечора будемо вести баталію з оцим зухвалим хлопчиськом? Ждати далі неможливо. Пізніше, під покровом темноти, вік може випорснути з наших рук! Цьому не бути! Ми мусимо взяти його живим! Я закликаю вас! Я наказую! Я сам поведу вас па штурм! (Істерично). За мною!

...З опущеним віттям стоять на острові старі плакучі верби. Шелестить торішній очерет. Якась маленька сіра пташка гойдається зверху на очеретині...

Розкинувшись цепом, жандарми й поліцаї бредуть, наступають через річку на острів. Все ближче й ближче... Гречаний старанно цілиться із-за верби. Постріл. Романюка важко брьохнувся, розпластався на кризі.

— За мною! — в нестямі вигукує Анушку.— Вперед! Ще постріл. Падає поранений Анушку.

— Вперед! Вперед!

Наступаючі бігцем кидаються в атаку на ©стрів.

Гречаний, причаївшись за вербою, перевіряє обойму. Зостався один патрон. Один...

Уже тріщить поблизу очерет, сопуть, хекають наступаючі.

— Здавайсь!

— Не діждетесь!

І Гречаний, випроставшись, стріляє собі в груди.

Тюрма. В куцій шинельчині, мерзлякувато щулячись, крокує по тюремному коридору присадкуватий солдат-вартовий — той самий, що їхав у 41-му верхи на бикові і кричав: "Ла Москва!" Час від часу він заглядає крізь віконце в камеру, набиту іскрівцями. Тепер уже тут не чути ні сміху, ні жартів, як було це в перший день арешту. На нарах, на підлозі майже без руху лежать напівпритомні, вимучені катуванням люди. Зрідка прорветься десь стогін, брязне залізо ланцюга — і знову тихо.

Дівчата лежать на нарах поруч, губи у них покусані до крові, запечені, пошерхлі...

— Води б хоч краплину,— чути кволий голос Даші.

— Губи хоч би дали промочити,— додає котрась інша з кутка.

Брязкаючи ланцюгами, з підлоги підводиться Бурятинський. Встати йому нелегко: він увесь побитий, обличчя в синцях, лише чуб, як і раніш, стирчить на голові непокірним вихром. Підійшов до дверей, потягся до віконця...

Бурятинський. Ей, папашо! Волі не даєш, то дай хоч кухлик води...

Вартовий (суворо). Не велено.

Бурятинський. Ех ти... А видно ж, і сам не буржуй...

Вартовий (лякливо озирнувшись). Бессарабець я, хлопче... чабан я... Але... не велено.

Бурятинський. Та ніхто ж не бачить! Вартовий. Дарма...

Бурятинський. Нема в тобі серця, папашо... Був би ти на моєму місці — я б тобі подав... (Знесилено опускається під дверима на підлогу).

Вартовий нахмурено крокує далі по коридору. В кінці коридора — бак з водою, металевий кухоль біля нього. Ось вартовий зупинився над баком, постояв, мовби прислухаючись до самого себе... Потім швидко бере кухоль і, зачерпнувши води, підтюпцем, з оглядками несе його до дверей камери.

— Товаришу, на! — шепоче він, злякано просуваючи кухоль у віконце. — Пий!

Хоча Бурятинського мучить спрага, проте сам він не п'є — передає воду дівчатам:

— Ось вам від румунського чабанства... Даша, зробивши ковток, передає кружку Полі:

— Ох, аж полегшало одразу... Кухоль пішов з рук до рук.

З камери тим часом просувається крізь віконце до вартового тугий золотистий .колосок пшениці.

— На ось тобі, папашо, від наших дівчат... Вернешся додому — посієш: рідкісний сорт!

Хапливо заховавши колосок за пазуху, чабан підганяє в'язнів:

— Кухоль, кухоль швидше мені сюди!

Але тільки рука його взялася за кухоль, як до коридора заходять групою гестапівець з кількома офіцерами.

Ґестапівец ь(помітивши кухоль у вартового). Це що таке? Ти не знаєш наказу? (Офіцери разом накидаються на старого, ударами кулаків збивають його з ніг). У карцер його! У карцер!

І вже бачимо, як по тому ж коридору крокує з гвинтівкою інший вартовий — худорлявий юнак в румунській солдатській уніформі.

— Ей ти, студент! — раптом окликають його з камери.— Передай своєму напарникові... отому, що в карцер його потягли... Передай, ще? ми всі вітаємо його... Що ми ніколи не забудем його кухля води!

Той же тюремний коридор. Юнак-вартовий, припавши до дверей камери, уважно дослухається. З глибини камери до його слуху долинає задушевний дівочий голос:

Гетьте, думи, ви, хмари осінні!

Тож тепера весна золотаї

Чи то так у жалю, в голосінні

Проминуть молодії літа?

Ні, я хочу крізь сльози сміятись,

Серед лиха співати пісні,

Без надії таки сподіватись,

Жити хочу!..

У віконці перед вартовим несподівано з'являється обличчя Бурятинського. Бурятинський. Слухаєш, браток? В*а р т о в и й. Слухаю.

Бурятинський. Це наші дівчата "Contra spem spero" читають.

Вартовий. "Contra spem spero"? О, та це ж по" латині! Без надії сподіваюсь!

За розмовою вартовий незчувся, як чиясь біла в перснях рука міцно схопила його за комір і з люттю потягла у глиб темного коридора.

— Куртя марціала! — чується звідти.— Воєнно-польовий суд!

Під низькими нарами, зр напівсутіні, Поля й Даша ведуть тиху розмову.

Даша. Тільки тепер, тільки звідси, мабуть, і можна повністю оцінити те, що було.

Поля. Як нам дихалось легко, які мрії широкі кожен плекав...

Дівчата позаплющувались, і вже — напливом — проходять у їхніх мріях рідні Причорноморські степи. Мчать на Первомайськ машини з червоними прапорами, без краю золотяться, хвилюються пшеницею колгоспні лани... Поміж пшеничними хвилями йде живий веселий Парфен, торкаючись на ходу рукою ласкавого колосся... Все навкруги, залито сонцем...

Даша (не розплющуючи очей). Ох, Полю, Полю...

Поля (задумливо). Ти чуєш, Дашо, як десь далеко попереду в нас... за війною, за горем... пшениці шумлять?

Даша. Чую.

Поля. Тож усе наша "кодимка" шумить... Не пропаде вона, ні. Люди її збережуть...

Степ. Ліг крізь степи у далеч, мовби до самого сонця, талий провесняний шлях. Під конвоєм жандармів та есесівців з собаками ідуть тим шляхом іскрівці, пов'язані попарно за руки іржавим колючим дротом... В першій парі — старий Гречаний і Моргуненко, в другій — Вайсман і Кравець, в третій — Поля і Даша Дяченко, в четвертій — Азізов і Маруся Коляндра і далі так парами, парами — довгою страдницькою колоною...

Камера, в якій сиділи іскрівці, уже порожня. Двері її деякий час стоять відчинені навстіж. Потім хтось — нам не видно його — з силою штурляє через поріг до камери двох румунів: спершу чабана, за ним юнака-вартового. На них уже ні поясів, ні погонів. З важким ірюком зачинилися двері за ними. Мов приголомшені, стоять обидва румуни посеред камери, непорозуміло роззираючись довкола.

Незабаром увагу їхню привертають написи, залишені іскрівцями на стінах.

Чабан (до юнака). Прочитай мені, брате, бо я... неграмотний.

Юнак (повільно, урочисто читає):

"Да здравствует Родина"... "Слава Червоній Армії"... "Contra zrem spero"...

В степу.

Давня, по-весняному розбита дорога із Голти на Кримку. Під рясним промінням сонця осідає, гребениться потемнілий сніг на полях. Важко шугають ноги в сніговій водянистій каші розбитого ішшху. їдуть і йдуть колоною іскрівці. Минають знайомі села, і люди проводжають їх скорботними поглядами. Минають в долинах придорожні саги з високими очеретами, і Поля стриманим рухом вказує Даші у той бік: якась маленька сіра пташка, мовби в передчутті весни, весело гойдається на очеретині... Може, та ж сама, що гойдалась перед Парфеновим передсмертним зором.

Поминули села, переходять набухлі талими водами степові балки, і чим далі — степ перед ними поступово вищає й вищає... Ось уже хтось із передніх схвильовано вигукнув:

— Кримка!

Всі набавили крок; з кожним їхнім кроком світ росте, ширшають перед ними відкриті, по-весняному світлі обрії.

Невдовзі стає видно всю заплаву Кодими, рідні села, що тануть в сонячній імлі, залізницю, що проходить за ними горою..;

Вражені прекрасним рідним краєвидом, оцим неосяжним розливом сонця після тісної задухи камери, передні зупинились самі собою, до них швидко підтяглася вся колона, і ось вони вже стоять групою на згірку під ясним небом, на повні груди вдихаючи вологе весняне повітря, з якимось радісним зачудуванням спрямувавши свої погляди вперед...

Начальник конвою в цей час подає конвоїрам знак...

Гулко застрочили автомати.

Ще строчать автомати, а з землі вже виростає високий

обеліск із сивих прибузьких гранітів, і мовби самі собою карбуються золотом на граніті їх імена.

Карбуються імена, замість пострілів бринить уже, наростає така ж світла, як оця сонячна провесінь, музика. Бринить музика, без краю шумить, колоситься на степових просторах "кодимка", і над розливами хлібів живими проходять по обрію герої "Партизанської іскри".

Голос диктора. Ви бачите їх. Такими були вони в житті. Такими загинули. Такими ж вічно молодими,' простими й прекрасними ввійдуть вони в історію свого народу, в історію його боротьби, страждань і невмирущих подвигів.

1955